

OLBITZ FERENC | A fogság évei

OLBITZ FERENC

A fogság évei

Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Budapest, 2017

Sorozatszerkesztő: Máthé Áron

A kötet megjelenését a Gulág Emlékbizottság támogatta.

© NEB Hivatala, 2017

© Olbitz Ferenc örökösei, 2017

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója

A szöveget gondozta: Czókos Gergely, Óhegyi Katalin

Könyvterv: Varga Júlia

Nyomta: PrimeRate Kft.

ISSN 2559-9712

ISBN 978-615-5656-08-8

Visszaemlékezések a szovjet fogságra

1945 tavaszán úgy tűnt, hogy az ország fellélegzik. A háború befejeződött, Magyarország megszűnt hadszíntér lenni. A többségben óvatos várakozás élt – csak kevesen akarták és merték látni azt, amit a szovjet megszállás hosszú távon jelentett. Mindenki szeretett volna bekapcsolódni az újjáépítésbe, mindenki szerette volna, ha egy új, modernebb, dinamikusabb ország épül a romokon. Sajnos nagyon sokaknak ez nem adatott meg. A halottakon, a korábban elhurcoltakon és a Nyugatra menekülteken kívül ott voltak még azok, akiket az új megszállók ejtettek fogságba. Tömegekről van szó: alig volt olyan család az országban, amelyiket ne érintette volna valamilyen formában a szovjet fogság. „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogolyügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja” – írta a helyzetről Teleki Géza, Teleki Pál korábbi miniszterelnök fia. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányban a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot betöltő Teleki Géza nem túlzott: a szovjet hatóságok százezreket vittek el „kicsi munkára” – málenkij robotra –, korra és nemre való tekintet nélkül, aminek évekig tartó szovjetunióbeli kényszermunka lett a vége. Mértéktartó becslések szerint is legalább hatszázezer emberről volt szó, a hadifoglyokkal együtt. Ez a szám azonban – hozzáadva azokat, akikkel már az itthoni gyűjtőtáborokban végzett a tífusz, akiket szökés közben agyonlőttek, vagy legyengülve ugyan, de kijuthattak ezekből a lágerekből – jóval nagyobbra tehető.

A Szovjetunióba hurcoltaknak legalább a fele nem tért haza. A túlélőknek az itthon időközben kiépült kommunista diktatúra képviselői hallgatást parancsoltak: „A kintmaradtak hozzátartozói persze kérdezősködtek tőlünk. Este 6-kor egy ismerős ávos jött hozzám, civilben: »Nem akarok neked kellemetlenséget. Ne beszélj, hallgass mindenről!« És én hallgattam” – emlékezett vissza egy bácsalmási túlélő. A diktatúra bukásáig, tehát még hosszú évtizedekig a hallgatás volt az egykori magyar foglyok osztályrésze. Csakhogy, ahogyan mondani szokás, azzal, hogy elfelejtem, nem oldódik meg a problémám. De – szerencsénkre –, ha akartak volna, akkor sem tudtak felejteni az egykori rabok. 1989-et követően egymás után születtek a témához kapcsolódó írások, dokumentumfilmek, visszaemlékezések. Bár ezek az alkotások áttörték a hallgatás falát, különböző okok miatt mégsem került fókuszpontba a 20. századi magyar tragédia ezen felvonása. Ezért 2015-ben Magyarország Kormánya meghirdette a Szovjetunióba hurcolt kényszermunkások és politikai foglyok emlékévét, amelyet később 2017. február 25-ig meghosszabbítottak. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága is bekapcsolódott az emlékév programjaiba. Nagy nemzetközi tudományos konferencia, tanulmánykötet, rendhagyó történelemórák, történeti interjúk és emléktáblák mellett fontosnak tartottuk a volt foglyok visszaemlékezéseinek kiadását is. Ennek a visszaemlékezés-sorozatnak az egyik kötetét tartja most kezében az Olvasó.

Máthé Áron
a Nemzeti Emlékezet Bizottságának elnökhelyettese

Előszó

Az emlékirat szerzője, Olbitz Ferenc 1926. március 9-én született Budapesten. Gyermekkorá java részét szüleinek egy kőbányai szoba-konyhás lakásban töltötte, ám a család anyagi nehézségek miatt többször is költözésre kényszerült. Bördízműves édesapja olykor csak külföldön talált munkát, felesége és gyermekei Párizsba és Isztambulba is követték a férfit.

A szerző gyermekkorában tanító szeretett volna lenni, családja bizonytalan egzisztenciális helyzete azonban nem tette lehetővé, hogy továbbtanulhasson. A négy elemi és a polgári iskola elvégzése után előbb vegyészgyakornokként a Richter Gedeon Gyógyszergyárba, később pedig a Gyógynövényismereti Állomáshoz került, majd szülei 1943-ban elektroműszerész-inasnak adták.

1944 őszén a nyilasok totális mozgósításra vonatkozó tervének áldozata lett.¹ Előbb Budapesten osztották be honvédelmi munkára, majd sorstársaival együtt a nyugati határszélre került, ahonnan 1945 tavaszán kalandos körülmények között tért haza. A békés hétköznapokat azonban nem élvezhette sokáig. 1945 májusában elhurcolták,

1 Szálasi Ferenc 1944. október 18-án rendelt el totális mozgósítást, és Magyarország gazdasági és katonai erőforrásait teljes mértékben Németország rendelkezésére bocsátotta, november 15-én pedig a honvédelmi miniszter nemre való tekintet nélkül minden 12–70 év közötti magyar állampolgárt katonai vagy munkaszolgálatra kötelezett.

majd Pápa érintésével Ausztriába szállították, ahol egy szovjet katonai bíróság 15 év javító-nevelő munkára ítélte. A hírhedt Vorkuta környéki lágerekbe² került, ahol többször is csak az orvosok szakértő beavatkozása mentette meg az életét.

Miután nyolc és fél év fogságot követően, 1953 novemberében betegen, csontsoványan hazatért, szinte azonnal kórházba került. Fél gyomrát kioperálták, és tüdejét is kezelni kellett. Eközben a lágerben szerzett tapasztalataira alapozva elkezdte kitanulni a kőfaragó mesterséget. Tanulmányai elvégzését követően a Kőfaragó és Épületszobrászipari Vállalatnál helyezkedett el, ott dolgozott egészen nyugdíjazásáig. Szakmájában komoly szaktekintélynek számított, könyveket írt, és tanított is.

A fogságban töltött éveiről évtizedeken át szinte semmit sem mesélt, ám élete utolsó éveiben egyre inkább megnyílt. Életben maradt fogolytársaival többször is találkozott, nyugdíjasként pedig emlékiratait is elkezdte írni. 2012. december 8-án hunyt el.

Óhegyi Katalin

2 A vorkutai büntetőtábor (javító-nevelő munkatábor) – különböző néven – 1931–1960 között működött, fennállása alatt az egykori Szovjetunió egyik legjelentősebb táborrendszerévé vált. Legnagyobb kiterjedése idején mintegy 132 táborból állt; a Vorkuta, Pecsora, Uhta, Inta, Obszkaja, Recsnoj települések közelében létesített munkatáborok tartoztak hozzá. A Komiföldön, Moszkvától 1800 kilométerre északkeletre, az északi sarkkörtől 160 kilométerre északra fekvő munkatáborrendszer a Pecsora-szénmedence erőforrásainak kiaknázására hozták létre. Fennállása alatt összesen mintegy kétfélmillió főt tartottak itt fogva. Varga Éva kutatásai szerint közülük mintegy ezer, magát magyar nemzetiségűnek, illetve magyar állampolgárnak valló személy került ide.

Emlékezés

Még ma is eltűnődöm azon, hogy álmodom-e, vagy a valóságban élek. Igaz-e, hogy itt és most, így élek, szabadon, elégedett vagyok, és már csak rémálom a hosszú szenvedés, a kín és megaláztatás, a csaknem kilencéves rabság? A jelen csak azért tűnik álomnak, mert a véget nem érőnek látszó bizonytalanság, a folytonos küzdelem az életben maradásért valaha valóság volt, és szinte a csodával határos, hogy túléltem azokat az éveket.

Hála Istennek, az élet a valóság, ez a csoda. Kétségtelen, hogy hosszú éveken át nem a mindennapi káposztalevesek, zabkásák és félmaroknyi sózott halak tartották bennünk a lelket, hanem a soha meg nem rendült hit, a lelkerő, az igazságba vetett remény. Csak az isteni gondviselés képes arra, hogy a meggyötört embert többször is kiszabadítsa a biztos halál szorításából. Csak a hit ereje adott erőt, kitartást a legkilátástalanabb, legreménytelenebb helyzetben, az elviselhetetlen testi és lelki szenvedésben, a lélekpusztító körülmények közepette ahhoz, hogy sajgó lélekkel ember tudjon maradni az ember.

Igen, lélekpusztító. A végtelennek tűnő időben csonttá éhezve, egy szál magában, kiszolgáltatottan állt az ember. Csak nagyon ritkán akadt a soknemzetiségű kavalkádban egy megbízható, önzetlen, jó szándékú segítő kéz, amelyben, ha imbolyogva is, de meg lehetett kapaszkodni. Igaz, ez a kéz is átfagyott, csontos kéz volt. Sajgott a test, sajgott a lélek az otthon meleg szeretete, a meghitt család, a kedves barátok után. Szívet szorító érzéssel gondolt az ember a biztonságot

és jóízű kenyeret adó hazára, amelynek hiányát az, aki ezeket nem élte át, sohasem érezhette, csak az, akit az erőszak sodort el sok ezer kilométerre. Ezeket az emlékeket az egymást követő évek sem tudták elhomályosítani. A szülőföldet, a kedves házat, szülőt, testvért, jó barátot sohasem lehet elfelejteni, mint ahogyan a rabság hosszú éveit sem.

Úgy érzem, aki igazán megszenvedett az igazságtalanság, a féktelen embertelenség, a gonoszság áldozataként, annak szívében nem lelhet fészekre sem a gyűlölet, sem a bosszú. A tiszta szívből jövő jóakarát, a megbocsátás megnyugvást ad a meggyötört léleknek. Az idő a legmélyebb sebeket is begyógyítja, igaz, a sérülések helye nyomot hagy örökre. Az emlékek megkopnak, lassan elhomályosulnak, de elfelejteni azokat már sohasem lehet.

Kényszerű katonai szolgálat

Komor, nehéz, szürke felhőtakaró borította be az eget Budapesten 1944 októberében. Az emberek hangulatára is ugyanígy rátelepedett nyomasztó reménytelenségével a négy éve húzódó háború minden megpróbáltatása: az átélt bombázások, a romok eltakarítása, a halottak eltemetése, a sorban állások a mindennapi élelemért és persze a német megszállás. A nyilasok hatalomátvétele pedig végképp reményvesztetté tette a bizakodókat is, akik abban reménykedtek, hogy valahogyan majd csak kievickél az ország az értelmetlen háborúból. Ezek a kedvezőtlen fordulatok, események határozták meg jövőbeni sorsomat, és azt a rögzös utat, amely ifjúságom legszebb tíz esztendejét rabolta el.

A bajok akkor kezdődtek, amikor az 1944. október végén hozott rendeletek szerint kiegészítő honvédelmi szolgálatra kellett jelentkez-nem. Apelláta nem volt, hiszen a parancsot megtagadók nem számíthattak kegyelemre, így hát bevonultam. Szerencsére csak Budapest körzetében végeztük a futóárkok, tankcsapdák kiásását, így esténként otthon aludhattunk. Novemberben már meglehetősen hideg idő járta, reggeltől délutánig bizony átfázott az ember. Saját civil ruhánkban dolgoztunk a szakadatlan esőben, sárban. Egy alkalommal a rákosi gyakorlótéren a készülő tankcsapdát már jó mélyre leástuk, és az egyre szűkülő árokban egyre magasabbra emelkedett az összegyűlt esővíz, mivel már napok óta esett. A cipőnk és a nadrágszárunk is átázott. Mivel senki sem akart tovább a latyakos sárban tocsog-

ni, kimásztunk az árokból. A parancsnokunk azzal fenyegetőzött, hogy parancsmegtagadás miatt retorzióra számíthatunk. Pechünkre éppen ekkor érkezett oda egy főtiszt ellenőrzésre. Megfenyegetett minket, hogyha nem engedelmessékedünk azonnal, és nem folytatjuk a munkát, megfizeteli a társaságot. Nem volt mit tenni, lemásztunk újra. Alig vártuk, hogy hazaérjünk. Még evés előtt jó meleg lábfürdőt vettünk, és igyekeztünk cipőnket, ruhánkat megszáritani reggelre.

Ez így tartott november 15-ig. Ekkor kaptuk az újabb parancsot, hogy másnap reggel egy napi étellel és egy váltás fehérneművel jelenjünk meg a gyülekezési helyen. A Józsefvárosi pályaudvarra mentünk, ahol elfoglaltuk helyünket az ott várakozó szerelvény marhava-gonjaiban. Bár a vonatot ezután már nem hagyhattuk el, hozzátartozóink – akár némi étellel is – még meglátogathattak minket.

November 18-án, a déli órákban hangzott el a parancs: „Vagonokba szállni, indulás!”. A vonat lassan nekilódulva, cammogva indult el az ismeretlen cél felé. Édesanyám később elmondta, hogy aznap kijött ebéd után a pályaudvarra, hozott meleg ételt. Azt hitte, hogy rögtön elájul, amikor a szerelvényünknek hűlt helyét találta. Csak az üres sín pár árulkodott a keserű tényről, hogy a vonat elhagyta az állomást. Anyám bénultan állt a peronon. Tehetetlenségét zokogásba fojtotta. Elvesztette félig gyermek fiát, aki otthonától még egy napra sem volt távol, hiszen a sors még azt sem adta meg, hogy a nyári szünetekben valahová nyaralni mehettem volna.

A vonat már elhagyta a Kőbányai úti vasúti hidat, amikor Rudi barátunk hirtelen felugrott, mintha bolha csípte volna meg. Egy lendülettel kiugrott a vagonból, és legurult a töltésen. Utánanézők még láttuk, ahogy oldalát tapogatva felállt, majd eltűnt a szemünk elől. Vajon mit gondolt, amikor erre a cselekedetre elszánta magát? Talán annyira elragadta a honvágy, hogy nem törődött a rá leselkedő veszéllyel sem.

Már késő este volt, amikor Komáromhoz közeledtünk. Az első-tétített város felől a szirénák felbúgtak, vészjóslóan sivitottak. Vo-

natunk hirtelen fékezett, a vagonok hangos csattanással ütődtek egymáshoz. Megálltunk a nyílt pályán. Mellettünk két oldalt az ázott ősi ugar végtelenje terült el. Megparancsolták, hogy szálljunk ki és a földeken szétszóródva húzódjunk meg. Nem azért, hogy védelmet, fedezéket találjunk, hanem sokkal inkább azért, mert a szénrel fűtött mozdony fénye, füstje könnyen célponttá válhatott volna.

Csigalassúsággal telt az idő a csendes sötétségben, majd egyre erőteljesebben hallatszott a bombáikkal terhelt Liberatorok³ lüktető morajlása. Felettünk húztak el, láthatatlanul, de annál félelmetesebben. Amint elérték a Duna vonalát, a célpontot, felvillant az első fénypont, majd egyre több rakéta világította meg az eget. Szinte egy díszesen kivilágított karácsonyfára hasonlított az égbolt. A füstcsíkok angyalhajként kötötték össze a vibráló fényeket. A sziporkázó fény, a néma csend félelmetes volt. Egyre erősödött a ledobott bombák keltette fütyülő, sivító hangorkán, majd egymás után villantak fel a becsapódás nyomai. Nyomukban hatalmas lángok csaptak fel. A célpont feltehetően a szőnyi olajfinomító telep volt. A bombázás talán mindössze negyedórán át tartott, de ez éppen elegendő volt ahhoz, hogy az esztendőkön át épített érték pillanatok alatt a tűz martalékává váljon. Miként a Budapesten átélt bombatámadások után, végül itt is felengedett a szorongás, a félelem. A gépek morajának elcsendesedése után visszaszálltunk a vagonokba, és továbbindultunk a még ismeretlen végcél felé.

Másnap végre megérkeztünk állomáshelyünkre, Kőszegre. Szálláshelyként a város szélén található, sátrakból álló tábort jelölték ki. Éjszaka ezekben a fűtés nélküli, vékony kartonlemezsátrakban majd' megfagytunk, hiszen itt már igazi tél volt, hóval, faggyal. Arról nem is szólva, hogy a sátrakban piszkos, letaposott szalma terült szét, amely

3 Az Egyesült Államok hadserege által többek között a Magyarországgal szembeni hadműveletekben is bevetett nehézbombázó repülőgépek.

nyilvánvalóan addig is fekhelyül szolgált, Isten tudja, mióta. Egyesek még tetveket is találtak. Nem igazán volt ínynkre, hogy ilyen körülmények között kellett kipihennünk az utazás fáradalmait. Együttes tiltakozásunkra végül is a csendőrlaktanya folyosóját jelölték ki szálláshelyként számunkra, ahol szerencsére már meleg volt.

A téli táj Kőszeg vidékén gyönyörű, és ha nem kényszerből tartózkodtam volna ott, bizonyára jobban értékeltém volna a hely szépségét. Az itt töltött hetek alatt a feladat nem változott. Ástuk kilométerszámra a futóárkokat, a tankcsapdákat, miként Budapesten is. A karácsonyt is itt töltöttük, amelyet én először ünnepeltem egyedül, távol a szüleimtől, testvéreimtől. Nagyon szomorú karácsony volt, annak ellenére, hogy a laktanya folyosóján felállítottak egy szerényen feldíszített karácsonyfát. De mit is ért ez a családi otthon melege, szeretete nélkül, hogy az ajándékokat, finom falatokat már ne is említssem. Számomra a szeretet ünnepe még soha nem volt ilyen mostoha. A kőszegi templom ünnepi miséjén az orgona dallama sem tudta pótolni azt, ami elveszett. Újév napján aztán óriási kérdőjelként állt előttem a rejtély: vajon mit hoz számomra az 1945-ös esztendő. Mindenre gondoltam, csak arra nem, ami végül történt.

Január 18-án már nem a szokott munkára osztottak be miniket. Századparancsnokunk bejelentette, hogy másnap elhagyjuk Magyarországot, átmegyünk Németországba,⁴ és ott a német

4 A Szálasi-kormány nevében eljáró Feketehalmy-Czeydner Ferenc honvédelmi miniszterhelyettes novemberben megállapodást kötött a német kormánnyal, amelynek értelmében a magyar kormány Németországba csoportosította volna át a tényleges katonai szolgálatra kötelezett 21–23 éves fiatalokat, a 24–35 éves, katonailag képzetlen férfiakat, valamint a 18–20 éveseket, kiegészítésként csapatcélokra. Emellett segédszolgálat céljaira 100 ezer 34 éven felül férfit bocsátott volna a németek rendelkezésére, a 15–17 éveseket pedig a Hitlerjugend tagjaival együtt képezték volna ki. Bár a szerződés szövege nem került elő, a tárgyalásokról két feljegyzés is fennmaradt. Lehetséges, hogy a korabeli viszonyok között formális, írásbeli szerződést nem is kötöttek, a megállapodás azonban kétségkívül létezett. 1945 februárjá-

Todt-szervezet⁵ mellett végezzük majd a kijelölt feladatot. Ez már sok volt számomra. Elhatároztam, hogy innen egy lépést sem megyek tovább. A helyzet végképp elkeserített. Nem elég, hogy elszakítottak a családomtól, még a szülőföldemet is hagyjam el? Kiért és miért? Úgy határoztam, hogy én nem megyek Németországba, és ebben a döntésemben nem voltam egyedül. Miután ezt közöltük a parancsnokunkkal, azt mondta, hogy két lehetőség közül választhatunk: vagy jelentkezünk a szombathelyi katonai parancsnokságon katonának, vagy szökevénynek minősítenek minket, és vállalnunk kell ennek következményeit, ami ebben az időszakban nem volt kétséges, hogy mi lett volna.

Úgy gondoltam, hogy mire elintéződik a felvétel, és a kiképzésen is átesem, a háború is véget ér, így aztán másnap többedmagammal, többek között Jancsi barátommal, akivel együtt jöttem el Kőbányáról, a szombathelyi katonai parancsnokságra utaztam. Miután megtaláltuk a szombathelyi katonai parancsnokságot, még jó néhány órán át várakoztunk, majd végre megjelent egy fiatal hadnagy, és megkérdezte tőlünk, szeretnénk-e minél hamarabb hazamenni, ő ugyanis tudna nekünk ebben segíteni. Persze több se kellett nekünk, láttuk, hogy ez a mi emberünk. Intett, hogy csomagjainkkal együtt menjünk utána. Az épület előtt már teherautók vártak. Felszálltunk, és Nagyalásonyig meg sem álltunk. Az itteni parancsnokság eligazítása után a fele társasággal átmentünk a szomszéd faluba, Dobára, ahol magánházaknál szállásoltak el minket. Én, Jancsi barátom és még két fiú a hegybíróhoz kerültünk, ahol egy tágas, de zárt verandán alakítottuk ki fekhelyeinket. A jó meleg helyiségben a tiszta szalmára terítettük le pokrócainkat. A nap nagy részét szinte kényelmesnek mondható

ban a Németországban tartózkodó magyar katonák létszáma már több mint 140 ezer fő volt.

5 Organisation Todt: a német hadiipar teljesítményének fokozására létrehozott, félkatonai alapon működő, kényszermunkásokat dolgoztató szervezet.

fekhelyünkön töltöttük. Mivel druszája voltam a házigazdának, igen hamar összebarátkoztunk. A házaspárnak nem voltak gyerekeik, így szinte sajtójukként kezelték minket.

Másnap a „gúnyánk” mellett egy puskát is kaptunk. Olyan hosszú volt, hogy a puskatus vége majdnem a bokámat verte, a cső vége pedig a fejem teteje fölé ért. Lehet, hogy a fegyvert még az első világ-háborúban is használták. Teltek-múltak a napok, és attól eltekintve, hogy távol voltam az otthonomtól, semmi kellemetlen dolog nem történt velem két hónapon át.

Délelőttönként kimentünk a Somló-hegy oldalába lögyakorlatra. Kaptunk két-három töltényt is. Szakaszokra osztottak bennünket. Ott tudtuk meg, hogy ezt az alakulatot kopjásoknak nevezik, és a feladata az, hogy a front túloldalára átkerülve felderítéseket végezzen a megszállt területen.⁶ Furcsa társaság jött itt össze. Voltak közöttünk leventék, szökött katonák, alakulatuktól elszakadt honvédek és bevonulás előtt ide menekült fiúk is – egészen fiatal gyerekektől az idős, megfáradt emberekig mindenféle korú, vallású, foglalkozású egyénekből verbuválódott a társaság. Parancsnokunk egy Faze-kas nevű határvadász főhadnagy volt. Ha kivonultunk gyakorlatra, lóháton ment előttünk, sapkája mellett ott lebegett a határvadászok tolldíszje. Keveset beszélt, inkább azt nézte, hogy vonulunk el előtte díszlépésben, aztán elnyargalt.

A napi két-háromórás gyakorlat nem volt fárasztó, a többi időt pedig pihenésre, alvásra használtuk fel. Az itt eltöltött mintegy két hónap alatt mindössze két különös esemény zökkentett ki minket az egyhangú hétköznapi unalmából. Egy alkalommal valahol a közelben találát érte az egyik felettünk átrepülő angol-amerikai re-

6 Korponay Miklós vezérkari százados és Zákó András vezérőrnagy vezetésével, a német Werewolf-mozgalom mintájára létrehozott irreguláris szervezet. A kopjás mozgalom célja az ellenséges vonalak mögött végzett hírszerző tevékenység mellett a szövetségesek elleni szabotázsakciók megszervezése volt.

pülógépet, amely le is zuhant, tőlünk meglehetősen messze, mert a becsapódást nem hallottuk. A repülőgép pilótája és a fegyvereket kezelő katonák ejtőernyővel kiugrottak, és az egyik angol katona a közelünkben ért földet. Sajnos már nem élt, mert még a levegőben lövés érte. Századparancsnokunk kivezényelt egy szakaszt, és ott, ahol a halott katona földet ért, hősi halottat megillető dízsortűz kíséretében eltemették. Később meg is dorgálták a parancsnokunkat, amiért ilyen humánusan bánt egy ellenséges katonával.

A másik felejthetetlen esemény velem történt. Néhány napig beteg voltam, így nem kellett a többiekkel kivonulnom, ám – Isten tudja, miért – a főhadnagyunk elrendelte, hogy miután a csapat elmenetelt, a maradék is gyülekezzenek puskával a kis téren. Össze is jöttünk vagy nyolcan, de nálam nem volt puska. A főhadnagy ezt észre is vette. „Hát neked hol a puskád?” – kérdezte felhúzott szemöldökkel. Mondtam, hogy kölcsönadtam a barátomnak, mert az övé meghibásodott. „Micsoda? Kölcsönadtad a puskádat? Jegyezd meg, fiam, hogy puskát, pipát és feleséget sohasem adunk kölcsön. S hogy el ne feledd, eredj be az iskolába, jelentkezz a törzsőrmester úrnál, és száz »feküdj«⁷ levágsz előtte. Megértetted? Futólépés, indulj!” Szedtem is a lábamat, ahogy csak tudtam. Örültem, hogy nem kellett a parancsot ott, helyben végrehajtani. Amikor beértem az iskolába, jelentettem a törzsőrmester úrnak, hogy milyen parancsot kaptam a főhadnagy úrtól. A karpaszományos⁸ főtörzs nagyon szimpatikus, kék szemű, ősz hajjú, jószágos idős ember volt. Beszédbe is elegyedtünk. Kérdezte, hány éves vagyok, hol lakom. Érdeklődött a családom iránt, valamint afelől, hogy mivel foglalkoztam, mielőtt elkerültem

7 Bevert szokás volt, hogy az előjárók szerint nem megfelelően viselkedő katonákat büntetésként a „feküdj” és a „fel” vezényszavak egymás után történő többszöri elismétlésével kényszerítették fárasztó, megalázó testgyakorlat végzésére.

8 Legalább középiskolát végzett, karjukon megkülönböztető jelzést, karpaszományos viselő tartalékosok.

hazulról. Atyai jósága, embersége, barátságos szavai annyira felbátorítottak, hogy elmondtam neki: nagyon hasonlít keresztapámra, édesanyám öccsére, aki építész, és ő is karpaszományos őrmester. Gyorsan telt az idő. Én meg csak vártam, mikor szól, hogy fogjak hozzá a „feküdjek” leszurkolásához. „No, fiam, elég idő telt már el, úgyhogy most futólépésben eredj vissza a főhadnagy úrhoz, és jelentsd, hogy a parancsot végrehajtottad!” Még utánam is szólt, hogy nagyon lihegjek, kapkodjam a levegőt, hogy elhiggyék, tényleg nagyon elfáradtam. Hát, ilyen szerencsém volt.

Később néha jött egy tiszt, és megkérdezte, hogy ki akar a frontvonalon átmenni. Ettől valahogy ódzkodtam, és mivel nem kényszerítettek senkit, a többiekkel együtt maradtam, nagyjából egészen március közepéig. A front ekkor már nagyon közel volt, így tovább kellett állnunk. Néhány nappal azelőtt, hogy végleg elhagytuk volna Dobát, megtudtuk, hogy a főhadnagyot letartóztatták kémkedésért. Évekkel később találok valakivel, aki együtt raboskodott velem Sopronkőhidán.⁹ Tőle tudtam meg, hogy egykori felettesemet kivégezték.

Dobáról egészen a Dráva partjáig vittek minket. Olyan meleg volt, hogy néhány éjszaka kint, a szénaboglyák tövében aludtunk. Egyik verőfényes délelőtt éppen a szénaboglya tetején sütkéreztünk a napon, amikor feltűnt három orosz repülő. Nem értettük, mit akarnak ott a mezőn, mivel arrafelé nem volt semmiféle hadiobjektum. Nem sokáig tanakodhattunk, mert az egyik gép kivált a többitől, és nagy ívben felénk fordult. Csúszunk lefelé a kazal tetejéről, de alig ért földet a lábunk, már pattogott is a „kukorica” a gépágyúból. A löve-

9 1944 végén a nyugati országrészbe áttelepült nyilas hatóságok számos politikai rabot tartottak fogva és végeztek ki a sopronkőhidai börtönben. Közéjük tartozott többek között a magyar antifasiszta ellenállás vezéralakja, Bajcsy-Zsilinszky Endre.

déksorozat közvetlenül mellettünk csapódott be úgy, hogy a fejünk nyakig tele lett földdel és fűcsomókkal.

Az első gép éppen hogy elsuhant, már jött is a másik, egész alacsonyan, alig pár méterre a föld felett. Vagy húsz méterre tőlünk kaszált végig. Már azt hittük, hogy a harmadik nem is jön, de ahogy előbújtunk a kazal mellől, láttuk, hogy szinte zuhanórepülésben közeledik felénk, és kioldja a bombát. Szerencsénkre a fejünk felett suhant el, és tőlünk nagyjából hatvan méterre csapódott a földbe. Szorosan a földhöz lapultunk, így a repeszek felettünk repültek széjjel. A bomba sem volt nagy, talán ötvenkilós lehetett.

Nó, gondoltam, megvolt a tűzkeresztség, pedig nem is a fronton vagyok. Igaz, nem is kíváncsoztam oda. Azért fohászkoztam minden nap, hogy mentsen meg a Jóisten attól, hogy fegyvert kelljen emelnem bárkire. Megrémített még a gondolat is, hogy egy másik ember életét kiolthatom. Hisz nem is tudhattam, ki ő, kinek a fia, édesapja vagy testvére. Hálát adtam minden elmúlt napért, amely ettől megmentett. Egy gondolat vezérelt csak: legyen már vége minél hamarabb a háborúnak, hogy hazatérhessek szeretteim körébe.

Ekkor már csak egy fiatal zászlós volt velünk a tisztek közül, a többiekről nem is tudtuk, hogy mikor és hogyan tűntek el. A zászlós összehívta a kis csapat tagjait – mert közben a létszám is megcsappant –, és közölte, hogy az oroszok már egészen közel vannak, így számunkra már csak két lehetőség maradt: vagy Németországba megyünk, vagy – bevárva a front átvonulását – haza.

Néhányan Nagykanizsa felé indultunk el. Útközben a puskáinkat leeresztettük egy kisebb tóba, majd egy szép, lankás szőlőtermő vidéken található présházban állomásoztunk le. A kunyhó nádfedeles, vastag téglafalú, tiszta épület volt. Hárman vackoltuk be ide magunkat: kőbányai barátom, Jancsi, egy fiatal katona és én. A fiatal katona egyenruhát viselt, mi civilben voltunk.

Szép, napsütéses idő volt. Dél tájban már hallottuk a fegyverek ropogását, a robbanásokat. A géppisztolysorozat egyre közelebről

hallatszott. Úgy gondoltuk, ideje, hogy a hatalmas prés alá bújjunk, amely fent is, alatta is tele volt szalmával. Fent a szalma közt nagyon finom, szép, nagy körtéket találtunk, kettőt-hármat magunkhoz vettünk, és elbújtunk. Talán fél óra sem telt el, amikor a préház sarkánál zörgés és fegyvercsörömpölés mellett a visszavonuló német katonák beszédét is meghallottuk. Ezután éktelen robajjal megszólalt a golyószórójuk. No, már csak ez hiányzott, idepörkölnék az oroszok egy pár aknavető gránátot, aztán végünk van – gondoltam. Egy falat körte sem ment le a torkomon. Körülöttünk már csapkodtak, robbantak az aknák, úgyhogy a kinti golyószórós látogatóink végül odébbálltak.

Rövid szünet, csend következett, majd újból egyre sűrűbben, egyre közelebről hallatszott a fegyverropogás. Kissé távolabb parancsutasítás hangfoszlányai hallatszottak, majd egy fegyveres suhant el búvóhelyünk mellett. Szívem a torkomban dobogott. Vajon melyik pillanatban törik be az ajtót, és rohannak be? Bár a szalma biztonsággal eltakart bennünket, nem lehetett tudni, mi történik. Egy akna akár telibe is találhatott volna minket.

Már késő délután volt, amikor egyszer csak idegen – de nem német – beszédet hallottam. Isten segítségét kértem, hogy teljesülhessen legfőbb kívánságom, és anélkül tudjam átvészelni a háborút, hogy vér tapadna a kezemhez, és a lelkemet gyötörné valami. A csatazaj végül lassan elült. Mire szürkülni kezdett, már nem hallatszottak sem lövések, sem emberi hangok. Senkinek nem kívánom, hogy átélje azt a három-négy órát, amíg átviharzott felettünk a front.

Lassan előmerészkedtünk. Először csak hallgatóztunk, majd a pinceajtó résein át lestünk ki. Semmi nesz, semmi hang. Óvatosan toltuk egyre kijebb az ajtót. Senkit sem lehetett látni. A kiskatona ki is merészkedett a préház elé, majd megkerülte az épületet, így meggyőződhetett róla, hogy már elmúlt a veszély. Mi is előbújtunk, és lepucoltuk magunkról a szalmaszálakat. Jól esett a nyújtózkodás. Ezután elbúcsúztunk a menedéket adó, életünket megmentő préházról, és nagyot sóhajtva elindultunk lefelé a domboldalon.

Nem sokkal később leértünk egy keskeny útra. Ahogy ballagtunk, hátunk mögött motorzúgást hallottunk, és észrevettük, hogy a kanyarból egy kisebb, nyitott katonai autó robot felénk. Félreálltunk az út mellett, hogy a kocsi el tudjon haladni. Amikor az autó lefékezett, azt hittem, frászt kapok. Három mongoloid arcú katona vigyorgott ránk. Mondtak is valamit, de mi persze nem értettük. Mutogatva kérdezték, hogy mi is arrafelé megyünk-e, amerre ők. Bólintottunk, hogy igen. Mutatták, hogy ülünk föl hátra. Nem mertünk ellenkezni, így hát felültünk. Pár kilométer után egy elágazáshoz értünk. Megálltunk, és a katonák megkérdezték, hogy innen merre megyünk tovább. A kiskatona mondta nekik, hogy ő a közeli faluban lakik, és minket is arra kapacitált, hogy tartsunk vele. Így mi balra mentünk, a szovjet katonák viszont jobbra folytatták útjukat. Hagyták, hogy leszálljunk, majd robotak is tovább, hatalmas porfelhőt hagyva maguk után.

A faluba hamar odaértünk. Amikor beértünk az első utcába, barátunk örömmel újságolta, hogy a következő keresztutcában balra a második ház az övék. Amint azonban a keresztutcahoz értünk, és be akartunk fordulni, távolabbról szovjet katonák integettek, hogy menjünk oda. „Hát, ha már idáig eljutottam, akármi is legyen, én anyámat látni akarom” – mondta a kiskatona, majd befordult a sarkon, és hazáig szaladt. Mi is követtük. Édesanyja kijött a ház ajtaján, és örömmel ölelte magához a fiát. Mire mi odaértünk, már a szovjet katonák is ott voltak. Hangos gajdolás, fegyverzörgetés mellett kitépték anyja kezéből a fiát, és minket is kilökdöstek a kiskapun át az utcára. Ránk fogták a géppisztolyukat, és mutatták, hogy indulás.

Hogy hová akarnak minket elhajtani, nem is sejtettük. Nem sokkal később kiértünk a főútra, ahol hosszú sor várakozott, amelynek végéhez minket is hozzácsatoltak. Két oldalt géppisztolyos katonák sora kísért tovább bennünket. Útközben egy házaspár jött velünk szembe, a férfi kerékpárt tolt. A parancsnok, egy lovas kozák tiszt megállította őket. A férfi felmutatta kommunista párti igazolványát,

és magyarázott valamit. A tiszt megnézte a papírt, majd összetépte, és bevarta a férfit a sorba. Az asszony ott maradt sírva a kerékpár mellett.

Már késő este volt, mire Hahótra értünk. Beteltek minket egy nagy, istállóhoz hasonló helyiségbe, majd ránk zárták az ajtót. Még jó, hogy volt nálam pár körte, különben éhen maradtam volna. Másnap délelőtt áthajtották a meteoszlopot Söjtörrre. Az utak szélén katonák holttesteit, kilőtt tankok és kiegészített járművek hevertek. A falu végénél, közvetlenül az út szélén egy német katona feküdt hanyatt, széttárt karokkal, lábbal, égre meredő tekintettel. Sohasem tudom elfelejteni azt a szörnyű látványt, mivel a szerencsétlen áldozat testének felén egy tank gázolt keresztül. A lánctalpak által szétroncsolt, földbe préselődött, véres húscafatok szinte belekiáltották a világra az emberi elvetemültség minden szégyenét.

Söjtörön kaptunk egy darab kenyeret, majd délben igazoltattak minket. A foglyok több mint fele egyenruhás katona volt, őket félreállították, és azokat is, akik – igazolmányok híján – nem tudták igazolni magukat. Szerencsére még nálam voltak a katonai irataim, így aztán engem, valamint Jancsi barátomat is elengedték, és elindulhattunk hazafelé. Este a faluban egy kisgyerekével élő nő fogadott be minket éjszakára. Meleg tejet és kenyeret kaptunk, majd lefeküdtünk a verandán található szalmára. Nem akartunk bemenni a házba, mert éreztük, hogy tetvesek vagyunk.

Másnap reggel aztán – némi elemőzsiával a batyunkban – újra útnak indultunk. Már vagy két órája ballagtunk az országúton, amikor egy orosz nyitott katonai autó utolért minket, és megállt mellettünk. Csak annyit kérdeztek: „Székesfehérvár?”. Bólintottunk. Mutatták, hogy üljünk fel. Dél tájban értünk Székesfehérvárra, és a katonák a város elején tényleg leraktak minket. Felsőhajtottunk, hiszen hála Istennek ezúttal is szerencsével jártunk.

Ezután a vasútállomásra mentünk, ahol megtudtuk, hogy két óra múlva indul egy tehervagonból álló szerelvény Pestre. Kimentünk

a peronra, és a fal mellé leülve várakoztunk. Szűkre szabott lett a pi-henésünk, hamarosan ugyanis odajött két fegyveres szovjet katona. Egyikük intett, hogy kövessük, majd az egyik szerelvény mellett lapátot nyomott a kezünkbe. A sínek közötti salakkupacokat kellett a vagonokba behányani. Többen lapátolták itt már a salakot. Az őr a vagonok végéről figyelte a munkásokat. Mi nagyjából középtájon, az őrtől mintegy 25-30 méterre lapátoltunk serényen. A hangosbemondó egyszer csak közölte, hogy a tőlünk számított második vágányról vonat indul Budapestre. Összenéztünk a barátommal, és megbeszél-tük, hogy eldobjuk a lapátot, majd átbújunk a mellettünk lévő vago-nok alatt, és felugrunk az induló szerelvényre. Így is tettünk. Amikor csörömpölve nekilódultak a vagonok, ledobtuk a lapátot, átbújtunk, és máris felkapaszkodtunk az egyre gyorsuló vonatra. Még hallottuk az őr kiabálását, de ekkor már nem tehetett semmit annak érdeké-ben, hogy megakadályozza szökésünket.

Bemáztunk a vagon belsejébe, majd felsőhajtottunk. Most már végérvényesen hazafelé tartottunk. Akkor vettük észre, hogy a va-gonban csak mi ketten vagyunk fiúk, az utastársaink ugyanis java-részt idősebb asszonyok voltak. Később ez lett a szerencsénk. A vo-nat végigcammogta az utat egészen Pestig, a Déli összekötő vasúti híd előtt azonban megállt. Furcsának találtuk, hogy a szerelvény a továbbiakban csak szakaszosan, lépésben haladt tovább. Az egyik asszony kíváncsiságból kinézett, hátha megtudja, miért halad ilyen lassan a vonat, de rögtön vissza is fordult, és elmondta, hogy a szovjet katonák leszedik a férfiakat a vagonokból. No, már csak ez hiányzott – gondoltuk magunkban. Már a mellettünk lévő vagonban hallottuk a kiáltást: „Férfi van?”. Ekkor két öreg parasztasszony azt mondta ne-künk: „Ide figyeljete, gyermekeim, ha nem akartok az oroszok kezei közé kerülni, akkor bújjatok ide, a bő szoknyánk alá!”. Mit mást te-hettünk volna? Hosszában végigfeküdtünk a sorban egymás mellett ülő idős asszonyok alatt, akik ügyesen eltakartak minket hosszú, bő szoknyáikkal.

Egy perc múlva már be is ugrott egy szovjet katona, hogy körül- nézzen, lentről pedig a kérdés is hallatszott: „Férfi van a vagonban?” Az asszonyok kórusban válaszolták, hogy nincsen. A katona leugrott, majd megint rándult egyet a szerelvény. Így araszoltunk még vagy fél órán át. A vonat aztán egyszer csak megindult, átment a hídon, és már nem állt meg sehol. Mi is előmerészkedtünk. Nem győztük meg- köszönni az idős asszonyoknak a segítségüket. Így érkezünk át végül a pesti oldalra. Hogy hol volt a szerelvény végállomása, nem tudom, mert amikor Kőbányán lelassított, leugrottunk. Egyre hevesebben dobogó szívvel, gyalog folytattuk utunkat szeretett otthonunk felé.

Április 5-én végre ismét itthon voltam. Érezhettem az otthon biz- tonságát, melegét, szeretetét. Néhány falatot bekaptam, majd meg- szabadultam a tetveimtől. Megfürödtem, a ruháimat pedig eltűzel- tük. Másnap jelentkeztem a rendőrségen, majd a munkahelyemen, ahol elektroműszerész-inasként dolgozhattam tovább. A munkaidő reggel 7-től délután 5-ig tartott. Reggel a gyárba, este pedig hazafelé is gyalog tettük meg az utat az öcsémmel, aki szintén itt inaskodott.

A hetek észrevétlenül teltek. Visszatért a megszokott életritmus, a régóta óhajtott béke napjait éltük. Május elsején a gyár dolgozóival együtt gyalog tettük meg az utat a Kőbányai úttól a Hősök teréig. Hamarosan elérkezett május kilencedike,¹⁰ a hön áhított nap, a béke napja. Hivatalosan is véget ért a háború, nem volt többé félelem, rettegés, pusztítás, szenvedés. Új életet kezdhettünk a romok fölött, megújult lélekkel, szeretetben, békében. Ezen a napon még nem sej- tettem, hogy ezt az örömet, boldogságot én már nem sokáig élvez- hetem.

10 A Szovjetunióban, valamint a szovjet érdekszférába tartozó országok- ban május 8-ával szemben ekkor ünnepelték a győzelem napját.

Hadbíróság előtt

1945. május 25-én, éjszaka 1 óra tájban kopogtak az ajtónkon. Anyám tűnődve kérdezte, ugyan ki lehet ez. Mikor ajtót nyitott, egy szovjet tiszt és egy közkatona, valamint egy magyar rendőr jött be a lakásba. Apámtól, aki akkorra már felkelt, megkérdezték, hogy hívják, majd miután beljebb jöttek, az én nevem felől is érdeklődtek. A rendőr megnézte a listáját, majd bólintott egyet a tiszt felé. Felszólítottak, hogy öltözzek fel, és egy órára menjek velük. Sem útközben, sem a rendőrségen egyetlen szót sem szóltak, csak bezártak egy kis cellába, ahol már néhány fiatal fiút fogva tartottak.

Reggelig nem sokat aludtunk. Azon tanakodtunk, hogy mit akarnak tőlünk, hiszen május 25-e van, a háborúnak már hivatalosan is két hete vége. Másnap délelőtt teherautóra raktak, és fegyveres katonák kíséretében az Andrassy út 60.-hoz¹¹ vittek minket. A szovjet tiszt bement az épületbe, majd fél óra múlva visszatért, és újból elindult velünk az autó. Kérdeztük, hová visznek, de a válasz igen rövid és erélyes volt: ne kérdezzünk semmit!

Egymás után hagytuk el a községeket, falvakat, míg végül úgy dél tájban Pápa elővárosában, egy kisebb kertes ház pincéjébe tuszoltak

11 A korábban Hűség Háza néven ismert, a nyilasok pártházaként funkcionáló épület ekkoriban a Péter Gábor által irányított politikai rendőrség, a Politikai Rendészeti Osztály (az ÁVO és az ÁVH elődje) székhelye volt.

be minket. Az előző nap foglyul ejtett rabokkal együtt nagyjából 20-22-en lehettünk. Senki sem tudta, hogy miért vagyunk itt. Két napon keresztül reggel meg este csak beadták az ennilót, egyébként azonban nem kommunikáltak velünk.

Aztán megkezdődött a kihallgatás. Jancsi barátommal, akivel Pesten, a rendőrségen újból találkoztam, együtt hallgatott ki a szovjet tiszt. Azzal kezdte, hogy most már vége a háborúnak, és ha nem vetünk részt semmilyen formában a szovjet hadsereg elleni harcban, hazaengednek. A tolmács egy kárpátaljai ruszin közkatonája volt, aki igencsak törte a magyar nyelvet. Az általunk elmondottakat egy magyar nyelvű könyvbe írták tintával, még hozzá keresztbe, vagyis a betűsorokra merőlegesen. Mindent úgy meséltünk el, ahogy történt, attól kezdve, amikor 1944-ben Budapestről elvittek minket, egészen hazatérésünkig. A tiszt helyeselte, hogy aktívan semmiben sem vetünk részt, fronton nem voltunk, fegyverrel nem harcoltunk. Megnyugtató, hogy hamarosan hazaengednek, visszatérhetünk otthonunkba.

Néhányan összedugtuk a fejünket, és azon tanakodtunk, hogy mit is akarhatnak tőlünk. Az is eszünkbe jutott két hét után, hogy meg kellene kísérelni a szökést. A ház két ellentétes sarkánál azonban fegyveres őrök álltak, az ajtó pedig zárva volt, és még egy lakat is volt rajta. Talán az ablakokat ki lehetne feszíteni, de ha elfognak, akkor már lenne okuk rá, hogy fogva tartsanak minket – gondoltuk. Így végül nem kíséreltük meg a szökést, már csak azért sem, mert reménykedtünk az ígéletben, hogy hazaengednek minket, hiszen mi csak szenvedő alanyai voltunk a háborúnak. Átéltük a bombázásokat, a nélkülözést, a tüzelőhiányt, a kényszerű katonai szolgálatot. Számunkra a Dobán eltöltött idő csak menedék volt az életünk megmentése érdekében, segített kitérni a háború kényszerítette gyilkolás elől, átvészelni valahogy az országunkon átviharzott rombolást, pusztítást, halált.

Lelkileg – talán fiatalságom, tapasztalatlanságom folytán – rendkívüli módon meggyötörtek ezeknek a heteknek az eseményei. Újból elszakítottak az otthonomtól, szüleimtől, testvéreimtől – a felszabadítóként dicsőített új hatalom máris megfosztott attól, ami az ember számára legfontosabb: a szabadságtól. Talán túl nagy szavak ezek, de ezt csak az tudja igazán átérezni, aki mindezt át is élte.

Június 20-án kora délelőtt aztán egy szovjet katonai teherautóra ültettek fel mindannyiunkat, és közölték velünk, hogy egy olyan helyre visznek minket, ahol majd megkapjuk az igazolásunkat, aztán hazamehetünk. Az egyetlen gyanús körülmény az volt, hogy a teherautó végében, tőlünk kissé távolabb, négy géppisztolyos katona ült. Útközben egy falu határában az egyik katona sorozatot adott le a géppisztolyából az út szélén álló kőfeszületre. Uramisten, kinek a kezében vagyunk? – gondoltam magamban. Nem sokáig töprenghettem ezen, mert egyszer csak megálltunk. Amikor az ország határához értünk, a tisztt elöl kiszállt a kocsiból, egyezkedett valamit az ott állomásozó szovjet katonákkal, majd amikor visszatért, felemelkedett előttünk a határsorompó. Osztrák területre értünk. Arra aztán végképp nem számítottam, hogy akaratom ellenére mégiscsak idegen területre lépek, hiszen éppen ez ellen tiltakoztam 1944-ben is.

A mödlingi szovjet katonai bíróságra¹² vittek minket. Amikor odaértünk, leugráltunk a teherautóról, majd a géppisztolyos szovjet katonák beteltek minket a bírósági épületbe, egyenesen a tárgyalóterembe. Hármásával szólítottak minket a háromtagú bíróság elé. Hogy ezeknek a tiszteknek milyen rangjuk volt, hogy hívták őket, sohasem tudtam meg. Ügyész, ügyvéd, tanú nem volt. Adatokat gye-

12 Az Ausztriát a több szövetséges hatalommal együtt megszálló szovjet csapatok a Mödlingtől néhány kilométerre délre található Baden bei Wienben rendezték be főhadiszállásukat. Az ausztriai szovjet rögtönítélő katonai bíróságok a formális jogi eljárások kereteit teljes mértékben mellőzve több ezer embert ítéltek a szovjetunióbeli légerekben letöltendő javító-nevelő munkára.

tettek, majd rögtön elkezdtek felolvasni a kreált vádirat szövegét, természetesen oroszul, amiből mi egy kukkot sem értettünk. Igaz, az egyik kiskatona megpróbálta tolmácsolni az elhangzottakat, de csak igen tört magyarsággal tudta lefordítani az elhangzott vádiratot. Rákérdeztek, hogy voltunk-e leventék, részt vettünk-e gyakorlatokon, kiképzésen.¹³ Ez a procedúra nem tartott tovább 15 percnél. Az asztalnál ülő tisztek, akik előtt álltunk, egymásra néztek, bólintottak, s néhány szóban közölték velem az ítéletet: a szovjet katonai bíróság bűnösnek talált, és 15 év letöltendő javító-nevelő munkára ítél.

Hogy mi mehetett végbe bennem ezekben a percekben, nem tudom. Zúgott a fejem, a fülemben éreztem a szívem dobogását, a szemem elsötétült, és olyan erőtlenség fogott el, hogy azt hittem, rögtön elvágódom. Csak akkor tértem magamhoz valahogy, amikor éreztem a géppisztoly tusának keménységét a bordáim között, és meghallottam a tolmács többszöri felszólítását: „Aláírni!” A nem éppen enyhe nógatás és kábultság hatása alatt odavánszorogtam az asztalhoz, és aláírtam a nevemet. Egy másik fiút úgy oldalba ütöttek, hogy megrepedt a bordája, alig kapott levegőt.

Hogy milyen érzés hatotta át a testemet, és milyen kavargó gondolatok futottak át agyamon ezt követően, azt emberi szóval leírni lehetetlen. Becsapva éreztem magam, és tehetetlenségemben sírni tudtam volna. Arra itt egy percre sem gondoltam, hogy mi vár reám ezután. Úgy cikáztak a gondolataim, mint a villám: anyám, apám, nővérem, öcsém, barátaim, a ház lakói, az inaskodásom, a kényszerű katonai szolgálat, a vasárnapi misék, a közös ünnepek, a Népliget, az utca, amelyben lakom, és még számtalan fájó emlék. Nem,

13 A totális mozgósítást elrendelő nyilas kormányzat 1944 novemberében a kötelező szolgálatot kiterjesztette a 16 éven felüli leventékre is, és kb. 40 ezer leventét mozgósított. Védelmi munkákra használták őket, de Budapest védelmében erődítésekben, zuglói gyárak őrzésvédelmében, valamint az I. számú egyetemi rohamzászlóalj budai harcaiban is részt vettek.

ez nem lehet igaz! Ez csak egy rettenetes rémálom. Hiszen már béke van – gondoltam magamban. Szívből gyűlöltem a háborút, a szenvedést, a pusztítást, és teljes lélekkel fogtam hozzá munkámhoz, hogy a romokban heverő haza életre keltésében tevékenykedhessek. Hol van az a felszabadult május elseje? Mit ér nekem május kilencedike, a béke ünnepe? Egyáltalán, mit is ér ezek után az életem? – futott át az agyamon. 18 éves voltam, és a fülemben egy hang dörömbölt szüntelen: 15 évi kényszermunka.

Az egész procedúra, huszonkettőnk elítélése, alig két óra alatt zajlott le. Volt, akire 10, másokra pedig 15 vagy 20 évet sóztak. Később, már a Szovjetunióban mesélték társaink, hogy pár nappal utánunk voltak, akiket halálra ítélték, mert kiabáltak, tiltakoztak, gazemberiségnek nevezték az egész eljárást. Miután kikerkeztek a rabság helyszínére, megírtak velük egy kegyelmi kérvényt, és ennek folytán pár hónap múltával közölték velük, hogy a halálos ítéletet húszévi fogságra változtatták.

Az eljárás befejeztével ismét teherautóra raktak minket, és visszaérkeztünk Pápára, ahonnan elindultunk. A tiszt a tolmács révén közölte velünk, hogy ne keseredjünk el, van még remény. Felszólított bennünket, hogy írjunk kegyelmi kérvényt, és ha nem is engednek el azonnal, lényegesen csökkenthetik a kiszabott éveket. A keserű valóság rádöbbsentett arra, hogy kötni való bolond az, aki ezek után egy betűt is elhisz abból, amit mondanak.

Ezután még két napot maradtunk Pápán, és végül elérkezett a nap, amikor itt kellett hagynom az országot, szüleimet, testvéreimet, és mindent, ami szent és kedves volt nekem. Nem tudtam, hogy hová sodor a kegyetlen sors, és egyáltalán hazatérhetek-e még valaha élve.

A bírósági eljárás utáni harmadik napon újból előállt a már ismert teherautó, de most már több fegyveres katona kíséretében vittek ki minket a pápai repülőtérre. Egy kétmotoros katonai repülő mellett várakoztunk. Utunk előtt még adtak egy darab magyar kenyeret meg vizet. Az örök persze jókora füstölt kolbászt is rágszáltak a kenyérhez.

Az egyik katona úgy látszott, már belakmározott a kolbászból, mert a maradékot csizmájával rúgta el magától. Gondolom, később a Szovjetunióban többször eszébe jutottak az elrúgott falatok.

Óvatosságból – vagy inkább gyávaságból – a repülőre való felszállás előtt hátul összekötötték a kezünket. A gép belül üres volt. Minket a kétoldalt elhelyezett padsorokra ültettek le, szorosan egymás mellé. A fegyveres katonák a gép hátuljában helyezkedtek el. Az azt megelőző napokban átélt megrázkódtatás közömbössé tett. Első ízben utaztam repülőn, de egy cseppet sem izgatott az erős bűgás, a zötykölődés, a gép dobálása, és azt sem bántam volna, ha fejre áll, és még magyar földön lezuhan.

Budapest fölé érve kinéztünk a hátunk mögött lévő ablakokon. Elég alacsonyan repültünk, jól lehetett látni a Duna vonalát, az utcákat, a romos épületeket. Sajnos az én ablakomból nem láthattam a kőbányai kerületet, ahol laktam. Felálltam, és átmentem a másik oldalra, onnan vettem búcsút a szülői háztól, a várostól, mindentől. Persze több se kellett, a katonák ordítani kezdtek, fegyverüket csattogtatták, de nem jöttek a közelünkbe. Lőni nem mertek, hiszen nem a földön voltunk, és ki tudja, mit tett volna tönkre a gépben egy golyó. Gondoltam magamban, füttyülök rátok, nekem már úgymint mindegy – addig álltam ott és néztem ki az ablakon, amíg a szemem elől végleg eltűnt a város. Tovább már nem is sokat láttam volna, mert könnyes szemem mindent elhomályosított. Visszazuhantam a helyemre, és arra gondoltam, milyen szeszélyes is az élet. Hogy löki ide-oda a tehetetlen embert labda módjára, ütve innen is, onnan is.

Négy óra múlva már Kijevben voltunk, ahol egy ún. csornij voron (szó szerint fekete varjú), vagyis a fekete rabszállító kocsit várt ránk. Ebbe a hat négyzetméteres, teljesen zárt dobozba préseltek be huszonnégyünket. Csak a tető alatt volt egy szellőzőlyuk. A jó félórás út alatt a melegtől és testünk párolgásától a mennyezetről csöpögött vissza a leheletünk. Nemsokára megérkeztünk a szovjet út első állomására, a kijevi börtönbe.

Két hónapot töltöttünk itt, majd végighajtottak minket a börtöntől a pályaudvarig. Nagyjából háromszázan lehettünk. Voltak, akik lefaszítottak és kővel dobáltak minket. A pályaudvaron pullmankocsik vártak ránk, de persze nem az Orient-expressz, hanem rabszállító vagonok. Végül elindultunk hosszú utunkra.

Idegenben

Első állomásunk Harkov volt, ahol öt hónapot töltöttünk. Az augusztus végi napnak volt annyi ereje, hogy a több ezer lágerlakóval együtt én is az udvaron, a szabad ég alatt kaptam szállást. Brigádokban osztottak minket, ami főként a napi kétszeri étkeztetés, valamint a reggeli-esti létszámmellenőrzés miatt volt szükséges. Itt még együtt voltam Jancsival, gyerekkori barátommal, akivel együtt hurcoltak el.

Egy idős ukrán férfi azt tanácsolta nekem, hogy az otthoni civil ruhámat, egy sötétkék öltönyt, ami persze már meglehetősen gyűrött, poros volt, cseréljem el egy vattás nadrágra, pufajkára, vagyis vattakabátra és egy pokrócra. Csak a későbbiekben jöttem rá, milyen hasznosnak bizonyult a tanácsot megfogadni. A többiektől már erőszakkal vették el ruhájukat, amely helyett egy-két ócska, katonáktól levetett holmit adtak nekik cserébe.

Nappal meglehetősen meleg volt, olyannyira, hogy még az ingünket is levetettük. Igaz, nem is annyira a meleg, mint inkább a tetvek miatt. Kapartunk egy gödröt, ahová betemettük az ingünket úgy, hogy csak egy pici sarka állt ki a földből, és ezen keresztül egy idő után a tetvek szépen kisétáltak. Miután felvettük a kirázott ruhát, egy darabig nem kellett tartanunk a csípésektől.

Így teltek a hetek, hónapok. Itt ismerkedtünk meg a lágerélet hierarchiájával, a belső ügyintéző rendszerrel, ahol a funkciókat minden szinten köztörvényes bűnözők látták el. Egy alkalommal pechemre közelebről is megismerkedtem velük. A földön ülve beszélgettem

éppen, amikor éreztem, hogy valaki átesik rajtam, persze szándékosan, hogy belém köthessen. Az egyik meglehetősen fiatal, tolvaj kinézetű felügyelő volt az. Kiabálni kezdett, amit én természetesen nem értettem. Erre még dühösebb lett, és rögtön ott termett egy másik őr is. Fölrántottak és elcibáltak. Amikor a börtönépület pincéjébe értünk, a kezemet hátul a falakon körben lévő vaskarikák egyikéhez kötötték. A fiatalabb folyamatosan ordibált, de mivel ekkor én még alig ismertem néhány orosz szót, csak annyit tudtam felelni, hogy „nye ponyemaj”, azaz nem értem. Erre a megszokott káromkodások közepette öklével gyomron vágott. Mivel a kezem hátul meg volt kötözve, önkéntelenül is előre kellett hajolnom, mire öklével ezúttal az államat ütötte föl. Ez így ment négyszer-ötször. Az utolsó alkalommal már mélyebbre hajoltam, és az állam helyett az orromat találta el. Persze rögtön megeredt az orrom vére. Amikor ezt meglátta, káromkodva, dühösen otthagytott. Csak később jött arra egy idősebb civil őr, aki kioldotta a kötelet, lökött egyet rajtam, és csak annyit mondott: „igyi”, vagyis menj.

Miután végre kijutottam a pincéből, megkerestem a helyemet a hatalmas udvaron. Vízcsap, mosdási lehetőség nem volt, így az alvadt vért kénytelen voltam az ingem ujjába törölni. Ilyen kiszolgáltatott, megalázó helyzetben eddig még sohasem voltam. Ott álltam egymagam, messze idegenben, nincstelenül a szabad ég alatt, körülöttem az alvilág elemeinek sokasága és bábeli nyelvzavar. Hiszen itt aztán szinte a világ minden táját, földrészét képviselte valaki.

1945 késő októberének egyik reggelén arra ébredtünk, hogy az éj leple alatt csendesesen betakarta a tájat a hó. Amint kidugtuk a fejünket a takaró alól, a nyakunkban éreztük a havat. A 3-4 cm-es hótakaró talán még védett is bennünket az éjszakai hideg ellen. Szerencsére itt még a barátommal tudtuk egymást melegíteni. Az egyikünk takaróját és pufajkáját alulra terítettük, míg a másikat takarónak használtuk, alatta pedig összebújva próbáltuk egymás hátát melegíteni.

Másnap több nagy csoport, ahogy itt mondták, etap indult útnak újra az ismeretlen felé, így aztán már a mi brigádunk is fedél alá került a börtönépületben. Igaz, olyan szorosan, hogy ha este a cellában mindenki lefeküdt, csak oldalt fekve fértünk el. Megfordulni csak úgy lehetett, ha mindenki egyszerre mozdult. Bár fűtés itt bent sem volt, az „albérlőink” igencsak jól érezték magukat az ingünk alatt a melegben. Hogy egy kis időre megszabaduljunk a tetvektől, a viszketéstől, néha levettük, majd kifordítva vettük fel az ingünket. Időbe telt, mire a tetvek újból bemásztak alá.

A várost ellátó áramelosztó egy alkalommal felmondta a szolgálatot, így mintegy három napig az egész város áram nélkül maradt. Ez azt jelentette, hogy a pékek nem sütöttek, a konyha szénporos kályhájánál a ventilátor se működött, így ebben az időszakban a káposztaleves is elmaradt. Bizony még a dolgunkat elvégezni is szédelegve mentünk ki.

Fent, északon

1946. február elején aztán ismét útnak indultunk. A csikorgó hideg összebújásra kényszerítette a marhavagonok lakóit, mint a rideg jószágokat a téli karámban. Igaz, vaskályha minden vagonban volt, de a napi 24 órás tüzelőfejadag három-négy hasáb fát, esetleg két-három vödör szenet jelentett. Ez persze csupán pár órára melegítette fel kissé a levegőt. Mivel gyufa nem volt, az egyik öreg ukrán felhasította a pufajkája belsejét, és egy ujnyi darab vattát húzott ki belőle. Két tenyerében megsodorta, mint ahogy idehaza a nudlit készítik, majd lehúzta a lábáról az egyik bakancsot, amelynek talpával elkezdte a padozaton ide-oda dörzsölni a vattagalacsint. A vatta pár perc múlva fojtó füsttel izzani kezdett. Az öreg kissé széthúzva fújni kezdte a parázsló vattát, amely egyre élénkebben piroslott, és végül sikerült tüzet rakni a kályhában.

Amikor megérkeztünk egy állomásra, az első és legfontosabb teendő a vagonok ellenőrzése volt. Egy hosszú nyelű fakalapácsal végigkipoztatták a vagonok tetejét, oldalát, alját, hogy nincs-e meglazítva valamelyik deszka. Ezt követte a belső létszámellenőrzés. Az ajtó felnyitásakor először a megmerevedett halottakat húzták ki a lábuknál fogva. Minden állomáson akadtak bőven. Nem volt olyan vagon a hosszú szerelvényben, amelyben ne lett volna egy-két halott. Vagy megfagytak, vagy éhen haltak. Ennek főként az volt az oka, hogy a beadott fejadagnak mi csak egy részét kaptuk kézbe. Az elosztók mindenütt a köztörvényes bűnözők voltak, és az ő kegyeiktől

függött, hogy kinek mennyi enivaló jutott. Ha valaki reklamált, azt eltaposták, agyonrugdosták. A köztörvényesek emellett természetesen a vagonok felső polcait foglalták el, hiszen itt valamivel elviselhetőbb volt a hideg.

Komiföld Moszkvától több mint ezer kilométerre, északkeletre fekszik. A vonat sok-sok ezer kilométeren át, órákon keresztül vitt minket a napraforgó-ültetvények mellett a végeláthatatlan hómezőkre. Rabságom nyolc és fél éve alatt több lágerben is megfordultam ezen a területen. Ezek többnyire kisebb-nagyobb városok – többek között Pecsora, Knyazspogoszt¹⁴, Inta, Vorkuta stb. – közelében voltak, a vasút mentén található kisebb lágereket pedig csak számozással jelölték.

Először Pecsorába¹⁵ vittek minket. Odaérkezésünkkor semmit se láttunk a városból, egyrészt mert késő este volt és sötét, másodszer pedig azért, mert – sokadmagammal – betegen érkeztem a helyszínre. A kéthetes utazás és a hideg minden életerőt kiszívott belőlem, ráadásul az általunk csak „ukrán betegségnek” hívott hasmenés is legyengített. Egy lovas szánkóval vittek minket tovább. Bár már jó néhányan feküdtek, ültek rajta, de hátul még számomra is akadt egy kis hely – csak a lábam lógott le a szánkó oldaláról. A vasútállomástól talán tízpercnyire feküdt a láger, de ez éppen elegendő volt ahhoz, hogy az egyik lábam, amelyről útközben leesett a bakancs, szinte teljesen megfagyjon.

Szerencsére egy meleg barakkban szállásoltak el minket. Itt lassan-lassan magunkhoz tértünk, majd egy érdes hang elkiáltotta magát: „Davaj bánya!” Uramisten! Még meg sem érkeztünk, és máris bányába küldenek – gondoltam. Csak akkor lélegeztünk fel, amikor a fürdőbe értünk – ezt nevezik ugyanis oroszul „bányának”.

14 Ma Jemva.

15 Gulag-rabok által felépített város Komiföld északkeleti részén.

Rögtön csupaszra vetkőztettek minket, a ruháinkat pedig egy nagy kazánba rakták. Ez volt a fertőtlenítő, ahol átforrósítással féregtelenítették a holmikat. Ezután nullásgéppel lenyírták a hajunkat, majd szőrtelenítették minket – itt a hónaljat és az ágyéket is leborotválták. Olyan csupasznak érezte magát az ember, mintha csiga lenne. Amikor beléptünk a fürdőnek kialakított fa barakk részbe, markunkba nyomtak egy evőkanálnyi sötétbarna kenőszappant, majd egy sajtárban mintegy hatliternyi meleg vizet. Bevizeztük magunkat, a kenőszappannal átdörzsöltük elgémberedett tagjainkat, majd a meleg vízzel lemosakodtunk, a maradékot pedig magunkra öntöttük.

Miután kijöttünk a fürdőből, az orvosi bizottság elé kerültünk, ahol megvizsgáltak minket. Ekkor még nem beszéltünk oroszul, de szerencsére voltak olyan orosz-ukrán foglyok, akik németül is tudtak, és segítségükkel sikerült megértetni magunkat, elpanaszolni bajainkat. Borzongás futotta át a testemet, amikor a mellkasomat, hátamat és fenekemet megcsipkedve állapították meg, hogy mennyire vagyok munkára alkalmas. Mivel a bőröm alatt már nem volt semmi, így a betegszobára kerültem, igaz, csak átmenetileg. Miután a hasmenésem elmúlt, az elosztóbarakkba vittek át. Itt négyes priccsek voltak, két fekvőhely lent, kettő fent. A csupasz deszkán matracként a puffajka, a kispárna és a sapka szolgált. Szerencsére még itt is tűrhetően meleg volt.

Eleinte gyanakodva pillantottam körül, mivel ahány irányba néztem, annyiféle nyelvet beszélő rabok néztek vissza rám. Kis idő múltával a szemben lévő sarokból azonban magyar hang ütötte meg fületem. Ketten beszélgettek. Megörültem a váratlan találkozásnak. Olyan érzés fogott el, mint amikor az eltévedt hajótörött megpillantja az előbukkanó szigetet. Beszédbe elegyedtem a két magyar fiúval. Elmondtuk egymásnak, hogy honnan jöttünk, és merre voltunk eddig. Az egyik fiú kárpátaljai volt, a másik egy kis vidéki faluból jött.

Vacsoraosztáskor visszamentem a priccsemhez. Mindenki csak ott vehette át a balandáját,¹⁶ azaz a káposztalevesét és a darab kenyérét. Mellettem egy hozzám képest idős, ötven év körüli ember feködt a másik priccsen. Ha a priccs szélére ültünk, majdnem összeért a térdünk. A szimpatikusnak tűnő öreg fürkésző tekintetére lettem figyelmes. Kíváncsian néztem megtört szemébe, és úgy éreztem, hogy valamiféle mosoly bujkál benne. Végül megszólalt: „Nagyon örülök, édes fiam, hogy te is magyar vagy, és ide mellém kerültél.” Mit mondjak, nekem is végtelenül jól esett a baráti szó. Beszélgetni kezdtünk, és érdeklődéssel hallgatta a történetemet. Családomról és otthoni életemről kérdezett. Meleg szavai szinte feledtették sanyarú helyzetemet. Bátorított, kitartásra buzdított, és hitt Isten segítségével, az igazságban. Kérdésemre megmondta, hogy ő gróf Esterházy János.¹⁷ Megkért, hogy ne grófozzam, hanem csak János bácsinak szólítsam.

16 A raboknak napi egy, olykor két alkalommal adott leves.

17 Gróf Esterházy János (1901–1957) a két világháború között, valamint a második világháború alatt a csehszlovákiai, illetve szlovákiai magyar kisebbség vezetője volt. A világháború után a csehszlovák hatóságok letartóztatták, majd átadták a szovjet titkosszolgálatnak. Moszkvába szállították, ahol tízévi kényszermunkára ítélték. A Szlovák Nemzeti Bíróság 1947-ben, távollétében halálra ítélte, a vád szerint a fasisz-mussal való együttműködésért, holott Esterházy parlamenti képviselőként tiltakozott a zsidóság jogfosztása ellen. A szovjetek 1949-ben szolgáltatták ki a csehszlovák hatóságoknak az ekkor már súlyos tüdőbetegségben szenvedő, több komiföldi lágerben is megfordult Esterházyt. Elnöki kegyelem révén a halálos ítéletet életfogytiglanra változtatták, élete végéig különböző börtönökben raboskodott. Az 1955-ös általános amnesztia során büntetését 25 évre csökkentették. A súlyosan beteg Esterházy a míróvi várbörtönben halt meg 1957-ben.

Kilátástalanság

Csak az értheti meg igazán, mit élhettünk át elhurcolásunk után messze idegenben, aki már vesztette el szeretett hozzátartozóját, édesanyját vagy édesapját. Hogy mi játszódott le lelkünkben az ítélet kihirdetését követően, és hogy milyenek voltak az elhurcolás körülményei, azt legrosszabb álmunkban sem lehet elképzelni.

Ahogy teltek a napok, a hetek, kezdtük felfogni, mi is történt velünk. Elszakadtunk mindentől és mindenkitől, mintha szeretteink egyszerre haltak volna meg. Nem volt többé meleg otthon, templom, fűszerüzlet, friss zsemleszagú pékség, kirakat, az ismerős, romos városról nem is beszélve. Nem tudtunk kihez fordulni, segítséget kérni, és még az ismeretlen nyelv is lehetetlenné tette a panasz, a fájdalom tolmácsolását. Olyan érzés volt, mint amikor a hajótörött lerongyolódva, éhesen, egyedül egy olyan szigetre sodródik, ahol az életnek jóformán semmi nyoma nincs. Csupán gyér vegetáció, moha, tüskés cserje, közöttük férgek, a víz ihatatlan, a levegő bűdös, nedves gőzöktől fertőzött, pokolian hideg. És a gondolat, hogy mi lehet otthon, mit érezhetnek az otthoniak, késdőfésként hasított keresztül a lelken, a szíven, az agyvelőn. Kimondani is sok, nemhogy átélni és végigküzdeni háromezer-egyszáz napot olyan környezetben, ahol éjjel arra ébred az ember, hogy megint megöltek valakit, ahol húst, zöldséget, hüvelyest vagy gyümölcsöt még rajzolva se lát, ahol a 8–10 órás munkanapot 60 deka kenyérrel fizetik meg, addig, amíg bele nem rokkann, vagy bele nem pusztul.

A beszélgetésekre, elmélkedésre – ha nem zavartak ki a barakkból láger körüli hóeltakarításra vagy soron kívüli vagonkirakásra – csak a vasárnapi pihenőnapok adtak alkalmat. Ilyenkor felidéztek az otthoni tájakat, a családtagokat, ismerősöket és a finomabbnál finomabb ételeket, amelyek hallatán forró nyomás, égető, facsaró érzés támadt a behorpadt gyomor tájékán. Jobb volt inkább meditálni, elgondolkodni sanyarú helyzetünkön és a nagy kérdésen: miért? Mi értelme a sok kínlásnak, a kilátástalan jövőnek és egyáltalán az ember életének? Beszélgetéseink során a földi életet a tisztítóúthoz hasonlítottuk, hiszen itt a földön minden kellék megvan a megtisztuláshoz: szenvedés, éhség, félelem, fájdalom, gyötrelem. Születésünk pillanatában kézen ragad minket a halál, és az utolsó leheletig fogva tart, nem enged – nincs menekvés.

A lélek fájdalmát az alvásba menekülés, valamint a kórházi ápolás és az ott mostoha körülmények között igyekvő orvosok, egészségügyiek enyhítették néha-néha. A lelki kínokra, a megsebzett lélek gyógyítására azonban nem volt semmilyen gyógymód, sőt a szisztematikus megalázás, a szellemi megsemmisítésre törekvő módszer, a kilátástalan jövő, amely nem ígért semmit, összeroppantotta a legkeményebb jellemeket is. Nem maradt más, csak a csüggedés és sok esetben az élet feladása, a lassú, de kíméletlenül kitartó viaskodás a halállal.

Mindennapok

Az életben maradásnak fontos állomása volt a komisszió, azaz az orvosi vizsgálat. Itt dőlt el, hogy kinek kell tovább dolgoznia, és kit utalnak be a kórházba. Általában negyedévente, brigádonként került sor a komisszióra. Egy két-háromfős orvosi bizottság mustrálta a sorban álló, csupaszra vetkőztetett rabokat. A látvány siralmas volt. Csonttá soványodott emberek reménykedtek a kórházba kerülésben. Arcuk beesett, sötét, bemélyedt szemgödrük mellett a behorpadt halántékok halotti koponyára emlékeztettek. Az aszott bőr alatt élesen domborodott ki valamennyi borda. A kétoldalt kiálló forgócsontok mintha oda lettek volna ragasztva a medencéhez. A medencecsont ránézésre is eredetiben mutatta körvonalait, hiszen a hasat egy behorpadt, gyűrött szőnyeg képezte. A farcsont olyannak tűnt, mint az Alpok hegyei közül kiemelkedő Mont Blanc. A végtagok a könyök- és térdhajlatnál megvastagodtak, mint a súlyzó végén a vasgolyók. Ezeket a még embernek nevezett lényeket mustrálták végig, megcsipkedve a mellkas és az összeráncosodott fenék bőrét, hogy van-e még egy kis hús alatta, és le tud-e még guggolni, fel tud-e állni az illető úgy, hogy el ne szédüljön. A vizsgálaton részt vevők feszült figyelemmel várták a sorsukat eldöntő határozatot, a kategóriába sorolást. Az I. és II. kategóriások még munkaképeseknek bizonyultak, a III. kategóriába soroltak viszont már kórházba kerültek, ami gyakorlatilag egyenlő volt a megváltással. Így megmaradt a remény arra, hogy az élet egy-két hónappal ismét meghosszabbítható.

Úgy tűnt, az emberi életnek semmi értéke sincs. A halál mindennapos, már-már megszokott jelenséggé vált, de elfogadni, beletörődni nem lehetett. A legszomorúbb az volt, hogy a végtisztesség megadásának legegyszerűbb formájára sem volt mód. Hány embert láttunk, akiket jeltelenül kapartak el a mínusz 20-30 °C-os hideg, fagyos földben úgy, hogy a lábujjaik kilátszottak a hó alól. Soha senki sem fogja tudni, kik voltak, és hol van a sírjuk.

A nyomorúság minden szinten jelen volt. A napi kétszer történő létszámmellenőrzés, a proverka számadatait egy hagymavágó deszkára emlékeztető fára írták fel, majd egyeztetés után egy üvegdarabbal kaparták le. Papír erre a célra nem állt rendelkezésre. A kórházban az orvosok a betegekről vezetett feljegyzéseiket régi könyvekbe írták tintával, de a sorokra merőlegesen, keresztben, hogy a szövegeket meg lehessen különböztetni. A gyógyításban az egyszerű, de hatásos gyógymódokat alkalmazták, pl. a köpölyözést.

A lágerekben a mosakodásnak egy meglehetősen primitív módjával ismerkedhettünk meg. A barakkok előtt, a szabadban itatóvályúhoz hasonló faállványok szolgáltak mosdóként. A meleg vizet a fekvő, keskeny vályúba öntötték, amelynek fenékrészén 60-70 centiméterenként lyuk volt. Ezekből vékony vasrudacskák lógtak le, amelyek vége nagyobb göbben végződött. Ez zárta el a víz útját a lyukaknál. Ameddig a rudat felnyomták, addig folyt a víz. Természetesen igyekezni kellett, mert a mínusz 20-30 °C-os hidegben még a meleg víz is hamar befagyott. Ez nagyon ritkán fordult elő, idő előtt azonban gyakran fogyott ki a víz, és aki később fért a vályúhoz, az már csak másnap mosakodhatott.

Egyik éjjel – a szokásoknak megfelelően – házkutatást tartottak a barakkunkban. Ilyenkor a népet átterelték a barakk egyik felébe, majd végigkutatatták a helyiség másik felében lévő priccseket, valamint a falat képező gerendák közeit. Kést és egyéb hidegfegyvert kerestek. Egyesével végigtapogattak mindenkit, majd a másik oldalt is átvizsgálták. Csak reggel tudtuk meg az éjszakai látogatás igazi okát.

Átvágott nyakkal találtak meg egy foglyot, akinek a feje a latrina nyílásába volt dugva. A hátára tűzött cédulán a következő szöveg volt oroszul: „Így jár minden áruló.”

Az is kiderült, hogy az egyik szuka volt: így nevezték azokat a köztörvényeseket, akik behódoltak a rezsimnek, alávetették magukat a láger törvényeinek. Ezek általában kisztílú tolvajok, betörők, más néven zsulikok voltak. A tettest legtöbb esetben a többszörös gyilkos, kemény bűnözők, banditák, a zakonik között keresték. Ez a két banda kint a szabad világban is ugyanúgy szemben állt egymással, mint a lágerben. A zakonik nem dolgoztak, és még a láger vezetését is a markukban tartották. Beléjük azonban még némi igazságérzet, nagyvonalúság is szorult, mivel csak az érkező csomagokat dézsmálták meg, persze a belső őrség segítségével. A rabtársak fejadagjához nem nyúltak, ellentétben a pity tolvajokkal, a zsulikkal, akik primitív, gátlástalan, jellemtelen emberek voltak. Ami a szemük elé került, azt vagy ellopták, vagy többedmagukkal, erőszakkal vették el.

Ilyen kellemes társaságban teltek a hónapok, évek egymás után, minden biztató jel, reménykeltő hír nélkül. Ami pici fénysugarat, lelket melengető bizakodást jelentett, az csak saját erőnkől, hitünkől fakadhatott. Mindig volt valaki, aki a másikat istápolta, ösztökölte. Ilyen volt Berkes Bandi,¹⁸ a világhírű cigányprímás is. Fülbemászó, szívhez szóló muzsikája sokunkban ültette el a reménységet, a „csak azért is” élni akarást. Játékát mindenki csodálta, és ezért tisztelték is őt. Ha a síró hegedűszó lehangoló elkeseredést, honvágyat ébresztett, ő maga is letörölte a szeme sarkában csillogó könnyet. Előfordult, hogy elkurjantotta magát, hogy „a kutya fáját, nem tarthat ez örök-ké, majd csak egyszer hazakerülünk innen!” A szép, halk muzsikaszó közénk varázsolta az otthon lehetőségét, és szinte láttuk a jól ismert

18 Berkes András cigányprímás azért vált gyanússá a szovjet hatóságok szemében, mert túl sokat utazott. Kémkedés vádjával húsz év kényszermunkatáborra ítélték.

hazai tájat, a hömpölygő Dunát, a szőke Tiszát, a sebesen kanyargó kis patakokat. Hallottuk a csipogó madarakat, a vakkantó kutyákat, és ott jártunk a kopott kis házban, az udvaron. Mintha lebegtünk volna a láger fölött, és mindaz, ami gyötört, fájt, az lett volna a rossz álom, az álom pedig a valóság. Aztán, mint napsugaras égből a menyndörgés, hasított a barakk áporodott levegőjén át a takarodó szigorú parancsa. Miután lefeküdtünk, megpróbáltuk továbbálmódni az előző élményeket, amiben a mécses sejtelmes lángja is segített. Végül összetettük az egész napos lapátolástól, csákányozástól berepedezett tenyerünket, összekulcsoltuk ujjainkat, térdünk közé fogtuk kezünket, és áthajóztunk egy jobb világba, hogy reggel ébresztőkor újra a kiábrándító valóságra ébredjünk újra. Szétkulcsolt tenyerünkön felrepedt az előző napi seb, és a tenyerünkön kibuggyanó vér emlékeztetett minket a ránk váró kényszermunkára.

Kórházban

Azt, hogy nyolc és féléves fogságom alatt életben maradtam, az igen nehéz körülmények között is rendkívüli módon elkötelezett, segíteni kész orvosoknak köszönhetem. Az egészségügyi ellátás, a felszereltség, a gyógyszerek az általános lágerállapothoz voltak hasonlatosak. A gyógyítás eredményét sok esetben a leleményességnek és a szinte csodával határos, lehetetlent nem ismerő jóakaratnak, önzetlen segítségnek köszönhattuk. Szeretnék megemlékezni arról az orvosról, akinek köszönhetően életben maradtam, viszontláthattam szülőföldemet, és mindazokat, akik számomra a legkedvesebbek.

A lengyel származású zsidó orvos, dr. Amalovics jóságos, lehetetlent nem ismerő igyekezetére ma is hálával gondolok. A kórházba, ahol ő dolgozott, 1946-ban úgy kerültem be, hogy nem is tudtam, hol vagyok, mi van velem. Előtte két-három napig már csak ülve tudtam aludni pár órát. Ha hátradőltem, azt éreztem, hogy rögtön megfulladok. Már nyolc-tíz napja nem jártam ki a munkára, a barakkban maradtam két-három másik beteggel. Már az étel sem akart lemenni a torkomon. Támolyogva tettem meg az utat oda és vissza, hogy a szükségemet elvégezzem, míg egyszer útközben elestem, és be kellett vigyének a barakkba.

Másnap kórházba kerültem. A vizsgálat tüdőgyulladást állapított meg. A betegséget annak köszönhettem, hogy a téglagyárban, a forró égetőkemencénél, ahonnan a kiégetett téglát kellett kiraknunk, igen magas volt a hőmérséklet, és a mintegy 40-50 méterre fekvő latriná-

nál, ahová ki kellett járni, bizony a mínusz 20-30 °C-os hőmérséklet sem volt ritka.

Az orvos tintaceruzával rajzolta meg a vizenyösség terjedelmét elől és hátul a jobb oldalamon, a hónalj magasságáig. Csak másnap könnyebbültem meg, amikor lecsapolták a vizet. Egy támlás székre ültettek hátrafelé úgy, hogy a fejemet ráhajthattam a széktámlára, majd kitapogatták hátul a bordák közét, és beleszúrták a fecskendő tűjét. Nem érdekelt, mit csinálnak velem, csak levegőhöz juthassak. Előzetes érzéstelenítés persze nem volt, itt ilyesmiről csak a műtőben lehetett szó. Csak a művelet után láttam meg a nagy fecskendőt, amelyhez egy kötőtű vastagságú tű tartozott. Nem is csodálom, hogy recsegték-ropogtak a csontjaim. Minden egyes leszívott fecskendőnyi víz után könnyebbnek éreztem magam, és a világ is egyre jobban világosodni kezdett a szemem előtt. Hat hét után már-már úgy éreztem, hogy jól vagyok, és az injekcióktól, valamint a pihenéstől még fel is szedtem pár kilót. Nem gondoltam, hogy hamarosan közelebb fogok állni a halálhoz, mint addig bármikor.

Azon a bizonyos napon is, mint minden második nap, kaptunk injekciót, kalciumot, nikotint, néha C-vitamint. Úgy déltájban hívtak, hogy beadják a szereket. Leültem a szokott székre, a nővér felszívta a fecskendőbe az injekcióoldatokat, majd intravénásán beadta az adagot. Tudtam, hogy a nikotinoldattól melegem lesz, rákvörössé válik a fejem. Ez alkalommal azonban ez mintha elmaradt volna. Sőt, már fel sem tudtam állni a székről – testem egész hosszában kezdett megmerevedni. A nővér segítségért kiáltott, majd lefektettek a vizsgálóágyra. Teljesen kinyúltam. A kezem és a lábam feje kékülni kezdett. Moccanni sem tudtam, de az agyam tökéletesen működött. Tisztán láttam, hallottam, értettem mindent, megszólalni azonban nem tudtam.

A doktor általában egy óra tájban jött vissza az ebédből, de most, mintha a Jóisten küldte volna, korábban belépett, és rögtön látta, hogy mi történt. Odaugrott a kisasztalhoz, ahol a fecskendők vol-

tak, és kétségbeesve kérdezte, melyik ampulla volt. A nővér rámutatott az egyikre. „Te Jóisten, ez borzasztó!” – mondta az orvos, majd a gyógyszeres szekrényből villámgyorsan elővett egy másik ampullát, felnyitotta, és rögtön beadta. Ült mellettem, és várt. Kérdezgette, hogy jobb-e, én pedig a szememmel pislogtam, hogy javul. Egy keserves óra múlva kezdett múlni a kékülés, és már fokozatosan meg tudtam mozdítani a végtagjaimat. Úgy két óra múltával a hangom is megjött, halkán, de érthetően. A doktor nagyot sóhajtott, letörölte verejtékező homlokom, és megnyugtatóan, hogy most már minden rendben lesz. Körülbelül négy óra elteltével aztán bekísértek az ágyamhoz. Itt éreztem meg igazán, hogy milyen közel van a Jóisten kegyelme, segítsége. Nem hagyta, hogy a tundra végtelenjében én is névtelenül tűnjek el értelmetlenül, örökre.

Hogyan lettem szobrász

Miután újból felerősödtem, és kikerültem a kórházból, az építkezéshez osztottak be. Knyazspogosztban ekkoriban kezdődött meg az addigi faházak helyett a téglaházak építése. Eddig a téglagyárban dolgoztam, innentől kezdve pedig az építkezésen hordtam a téglát, az építőanyagokat, és segítettem az elhelyező munkáknál.

Itt ismertem meg Artúr Tanvelius svéd fogolytársamat, egy nemes, tiszta, józan gondolkodású embert, aki kiszolgáltatottságában is meg tudta őrizni méltóságát, emberségét. Ekkoriban az irodán tervezgette az épülő színház belső díszítését, és éppen azon törte a fejét, hogy lesz-e valaki, aki a gipsz díszítőelemeket el tudja készíteni. Egy alkalommal, amikor az építkezésről a lágér felé meneteltünk, szóba elegyedtünk egymással. Én elmondtam, hogy egy litván szobrászművésztől megtanultam a szobrászmunkák fortélyait, majd a szót tett követte, és rövidesen megalakult szobrászműhelyünk, ahol aztán több ügyes kezű társunk is csatlakozott hozzánk.

Az előbb említett litván szobrászművésznek, Sztaniszlav Szaulusznak köszönhetem, hogy megismerkedhettem a szobrászattal. Egyik betegségem és kórházi kezelése után a lábadozók részére létesített, könnyebb munkát biztosító szobrászműhelybe kerültem. Szaulusz volt a műhely vezetője. Megtanított mindent, amit csak lehetett, az agyagból való megmintázást, a kiöntést, a negatív készítését, bekenését, a forma leválasztását és végül a festést is. Készítettünk épületek díszítéséhez mintákat, virágokat, de Lenin-fejeket is, soro-

zatban. Hazakerülésünk után még leveleztünk egy ideig. Mindig há-
lával gondolok rá, hiszen neki köszönhetem, hogy megismerhettem
az építőművészet csodálatos világát.

Később egy időre a barakképítő brigádba kerültem. A hosszú,
vastag fagerendák cipelése nem volt könnyű feladat, némelyiket né-
gyen-hatan vittük. Egy alkalommal a teherautóval hozott faanyagot
kellett lerakni. A brigádvezető engem jelölt ki arra a feladatra, hogy
fent, a kocsin igazítsam el a gerendák végét. Az egyik gerendát csak
úgy tudták lentről lehúzni, ha előbb megtolták, amire én nem számí-
tottam. A kisujjam olyan szerencsétlenül szorult be, hogy az utolsó
perc kifícamodott. Úgy állt oldalt, derékszögben, mint a tilos szema-
for. Éles fájdalom hasított az ujjamba, azt hittem, eltörött. Nagy ke-
servesen lekászálódtam a teherautóról, és mutattam az őrnék, hogy
mi történt. Odaintette a brigádvezetőt, aki nézegette jobbról-balról,
megpróbálta mozgatni, majd egy hirtelen mozdulattal megrántotta
az ujjam elferdült részét, meghúzta, majd egyenesen visszaengedte.
A nagy hideg ellenére belemelegedtem a műveletbe. Mikor az őrnék
látta, hogy kiegyenesedett az ujjam, visszaküldött dolgozni ezzel a
kiáltással: „Igyi rabotaty!”¹⁹ Mondanom sem kell, hogy az ujjam saj-
gott, de nem volt mit tenni, a munkát nem lehetett megtagadni, ez
esetben ugyanis egy-két évvel meghosszabbították volna a bünte-
tés idejét. Elővettem egy darab rongyot, és a kezem fejéhez rögzítve
betekertem az ujjamat. A munka befejezéséig még öt-hat óra hát-
ra volt. Hogy a fájdalom csökkenjen, behajtvá tartottam a kisujjam.
A baleset nyomát még hosszú évtizedek múltán is viseltem.

Sajnos magyar könyv vagy újság még elvéve sem akadt, így egyre
jobban megismerkedtünk a cirill betűkkel és az orosz nyelvel. Ele-
inte a Pravda cikkeit betűztük, analizáltuk. Boldogok voltunk, ha a
szövegnek csak a felét megértettük. Különösen jó érzés volt, ha ma-

19 „Menj dolgozni!”

gyarokkal kapcsolatos cikket olvashattunk. Többen azonban úgy vélekedtek, hogy ők bizony ezt a szörnyű nyelvet nem akarják megtanulni, sőt még hallani sem akarnak róla. Megértettem, de próbáltam meggyőzni őket, hogy sorsunkért nem a nyelv a hibás, és ha tudunk oroszul beszélni, könnyebb megértetni magunkat, különösen, ha betegség gyötör.

A lágerben talán egyedül az olvasásban lelhattük örömünket. Ez alatt az ember el tudta felejteni néhány órára, hogy voltaképpen hol is van. Egy idő után már végig tudtuk olvasni a klasszikusokat, Tolsztojt, Dosztojevskijt, Turgenyevet, Krilovot, Prisivint, Puskind. Erre főként a kórházakban töltött idő alatt volt lehetőség, mivel könyvtár egyébként elsősorban a nagyobb lágerekben volt.

Mivel németül még odahaza megtanultam a polgári iskolában, és igen sok orosz is beszélte a német nyelvet, így számomra könnyebb volt megtanulni az orosz szavakat. Érdekesség, hogy ha az oroszok kérdésére megmondtuk, hogy magyarok vagyunk, vagyis „venger”, rögtön rávágták, „ausztrovengris”²⁰.

Ha megtanultunk olvasni, az írás már könnyebben ment. Más kérdés, hogy nem volt kinek. Bár két-három évig írogattunk haza, mivel nem érkezett válasz, feladtuk a reményt, hogy leveleinket otthon megkapták, és hogy egyáltalán tudnak rólunk. Több idősebb ukrán és orosz rabtársam is megkért azonban, hogy írjam meg helyettük a levelüket. A címzettek a válaszokban többször megírták, hogy milyen szép levelet kaptak, és még meg is könnyezték azt a sok szerető szót, amit az ő kedvesük írt nekik.

20 Utalás az Osztrák–Magyar Monarchiára.

Születésnap

Elérkezett 1947. április 11-e, drága édesanyám születésnapja, és én ismét kórházban feküdtem, legyengülve. A diagnózis dystrophia alimentarist, azaz tápanyaghiány okozta betegséget állapított meg. Immár egy hónapja voltam kórházban, és a gondolataim folyamatosan akörül forogtak, hogyan tudnék a közelgő születésnapról méltóképpen megemlékezni. Elhatároztam, hogy az aznapi ebéd második fogását a szemben fekvő magyar rabtársamnak adom. Éppen ezen a napon a második fogás azonban búzadara volt szójapürével – olyan étel, amelyet előtte még soha nem ettem. Nem tagadom, óriási kísértésbe estem. Próbáltam különböző kifogásokat, mentségeket kitalálni, hogy majd másnap adom oda a második fogást, hogy csak a grízt adom oda, vagy inkább csak a szóját. Egyre erősebben éreztem a különleges illatokat, amelyek nagyon különböztek a szokásos köles-, árpa- vagy zabkása szagától. Miért is adjam oda, hiszen anyám ezt nem kívánja tőlem, nem tehetem ki magam veszélynek, hogy elvonjam magamtól az életet adó ételt – sorjázta a fejemben az érvek. Fogtam a tényért, és arra eszméltem fel, hogy görcs állt az ujjamba a szorítástól. Eszembe jutott, hogy tulajdonképpen miért is akartam odaadni, és elröstelltem magam, hogy milyen gyenge akarátú vagyok. Ez az egyszeri alkalom több évi koplalás után már igazán nem lehet sorsdöntő, és az, hogy éppen ilyen különös ételről volt most szó, anyám születésnap ajándékának értékét még inkább növelte. Ennél szebb, nemesebb ajándékot talán otthon sem adhattam volna.

Hirtelen lemásztam a felső ágyamról, és átvittem a második fogást. Egy idősebb magyar volt a vendégem, aki csodálkozva nézett rám. Nem akarta elfogadni, de elmondtam, miről van szó, és így beleegyezett. Visszafeküdtem az ágyamra, de nem az ételre gondoltam. Anyám járt az eszemben: mennyire várhat még mindig, dacára annak, hogy semmit sem tud rólam immár két éve.

Egy keserves emlék

1947 novemberében vasútépítésen dolgoztam. A szóban forgó hideg téli napon már a korai ébredés is keserves volt számomra. Az előző napi egész napos lapátolástól, csákányozástól megkérgesedett tenyerem ugyanis kirepedezett. Este lefekvéskor, hogy ne fájjon anynyira, összekulcsoltam az ujjaimat, majd a kezemet a térdhajlatomba szorítottam. Ez kissé enyhítette a lüktetést, ébredéskor azonban annál rosszabb lett. Amikor kinyújtottam az ujjaimat, a tenyerem újból felrepedt, vérzett. A sajjást még a barakk előtti vályúban lévő jeges mosdóvíz sem csillapította.

Aznap egyébként sem éreztem jól magam. Kábultan szédelegtem ki a brigáddal a reggelihez. A szokásos káposztaleves sem esett jól, de az ebédlőben legalább jó meleg volt. Reggeli után aztán a porta előtt várakoztunk, hogy munkára induljunk. Kissé felélénkített a tiszta, de nagyon hideg levegő. Úgy mínusz 15-20 °C lehetett. Nagyokat sóhajtottunk, hogy a tüdönk kitisztuljon, hiszen egész éjjel áporodott, bűdös levegőt szívtunk magunkba. Nem csoda, hiszen bent, a nagy téglakemence mellett négy brigád szárította átnedvesedett halinacsizmáját²¹ és kapcáját.

21 Vastag, erősen nemezelt, durva gyapjúszövet szárral, bőr fejrészrel készült, téli viseletre szánt csizma.

Munkába menet a vasúti töltés mellett a kijelölt pályaszakaszhoz mintegy három-négy kilométert kellett megtenni. Az egész napos sötétséget már megszoktuk, hiszen ezen a vidéken, a Vorkuta környéki lágerekben télen éjjel-nappal éjszaka van. Csak a csillagok, no meg a sarki fény biztosított némi világosságot a sivár tájon. Se fa, se bokor, csak a végtelen hótenger.

A láger lakóinak őrzését, munkára kísérését praktikusán oldották meg. Az őrszemélyzet olyan köztörvényes bűnözőkből állt, akik büntetésük nagy részét már letöltötték, és egy-két év volt már csak hátra a szabadulásukig. Ők álltak a láger sarkainál lévő magas őrtornyokban, és ők kísérték a rabokat a lágerből a munkahelyükre. Szökésre itt, a tundra kellős közepén, ahol semmi más nincsen, csak hó, és nem ritka a mínusz 30 °C-os hideg, gondolni is vakmerőség, esztelenség lett volna. Különbösen is, a környék lakóinak jutalom járt egy-egy elfogott szökevényért, akiket általában annyira megverték, hogy visszaszállításukor szinte nem is lehetett felismerni. Volt, aki örökre nyomorék maradt.

Egy brigádot két-három ór kísért dolgozni. Mindenki a lágeren kívül, a porta előtt vette fel a részére kiadott szerszámokat, csákányt, lapátot, pajszert. Soronként ötösével felálltak a brigádok, majd az őrség vezetője így szólt: „Figyelem, az ór figyelmeztet, hogy jobbra vagy balra történő kilépés esetén szó nélkül löni fog. Indulás!”. Ebből főként akkor volt probléma, ha visszafelé, a hóban kitaposott útról a lágerbe befordulva valaki a hóvakság miatt nem látta az előtte forduló sort, és csak ment egyedül, egyenesen tovább. Általában sikerült még időben visszarántani. Már az is kihágásnak számított, ha valaki menet közben kihajolt, hogy egy marék havat felvegyen, mert a szomszédja figyelmeztette, hogy a fagyásra utaló kis fehér pont egyre nő az arcán, állán vagy orrán – ezen pedig csak hóval történő erőteljes dörzsöléssel lehetett segíteni. Sajnos azonban sokaknak fagyott le a lábujja, amelyet ilyenkor amputálni kellett.

Bár aznap munkába induláskor már a vállamra vett csákány alatt megrogyott a térdem, végül csak elindultunk. A vastag hó ropogott a talpunk alatt. A brigád néma csendben bandukolt a vasút mellett. Beszélgetni tilos volt, így hát hangtalanul szedtük a lábunkat, s csak a Jóisten a megmondhatója, hogy közben kinek mi járt a fejében, gondolatai merre bolyongtak. Időnként némán egymásra tekintettünk, és ha észrevettük, hogy valamelyikünkön megjelenik a fehér pont, rögtön jeleztük.

Azán végre elértük a munkára kijelölt helyet. Az első feladat a tűzrakás volt. Az ott fekvő deszkadarabokból, fahasábokból máglyát raktunk, ami mellett persze főként az örök melegedtek szőrmebundájukban. Igaz, időnként minket is a tűzhöz engedtek egy rövid időre. Gykezettünk minél közelebb menni, emiatt azonban néha majdnem megégett a vattás nadrágunk, pufajkánk.

A vasút építése nem volt könnyű munka. Talpfákat, síneket kellett cipelni. Ha szerelvény haladt át a munkaterületünkön, félreálltunk, legalább addig is pihentünk. Nagy örömet jelentett, ha egy darabka kátrányt találtuk, és azt rágcsálhattuk, mintha rágógumi volna. A rágás is tompította az éhségérzetünket.

Aznap a brigádvezető jóindulatából nekem a kötörmelékot kellett a talpfák alá krampácsolni. Sajnos a gyakori hasmenés miatt sokszor voltam kénytelen a töltés szélénél leguggolni, ami ilyen hidegben roppant kellemetlen volt. A napok óta tartó hasmenés olyannyira legyengített, hogy felálláskor szédelegtem, és ráadásul még a skorbut is kikezdte a lábam. A lábfejemet apró sebek borították, és belül a szám is tiszta seb volt már. A toklászos fekete kenyér elfogyasztása felért egy kízással. A fogaim mozogtak, időnként vissza kellett őket igazítani. Minden harapásnál véres csík jelezte a helyüket.

Keservesen telt az idő. Nem csoda, hogy minden perc órának tűnt. Úgy éreztem, hogy ez a nap soha nem ér véget. Egymás mellé kerülve még beszélgetésre sem volt mindig kedve az embernek.

Dél felé az ebédszünet lehetőséget adott egy félórás pihenőre. Szánkón hozták az ebédet. Zapikánkát kaptunk, ami nem volt egyéb, mint tepsibe öntött, jéghidegen kockára felvágott zabkása. Jobban örültünk azonban a forró teának. Ezt teafű helyett néha égetett kenyérhéjjal színezték, de legalább meleg volt. Ez volt tehát a napi ebéd. Bár legszívesebben egy harapással faltuk volna be az egészet, a megfontoltság felülkerekedett az ösztönökön, és csak lassan, apránként majszoltuk el az ételt. Az „élvezet” így tovább tartott, ráadásul az életmentő tűzrakás mellett is hosszabb ideig ülhettünk.

Amikor már a munkanap vége felé jártunk, maradék erőmet összeszedve próbáltam emelgetni a mázsásnak tűnő csákányt, hiszen jómagam lehettem talán negyven kiló. Fél öt tájban aztán a távolból meghallottuk a mindnyájunkat lesújtó hangot, egy mozdony füttyülését. Közeledett a földdel és kőtörmelékkel megrakott platós szerelvény, a vertuska. Volt, aki fohászolni kezdett, míg mások ajkát elkese-redett káromkodás hagyta el. A vonat érkezése ugyanis azt jelentette, hogy az odaérkező rakományt azonnal le kell rakni. A szerelvény nem várakozhatott sokáig a nyílt pályán, mivel ezen az egyetlen vonalon szállították a szenet a vorkutai bányákból az ország belseje felé.

Napközben a mellettünk elhaladó szerelvények szinte mindegyikében észrevettük a frissen festett új, piros, hatvantonnás tehervagonokat, rajtuk a felirattal: „Magyarország jóvátétele²² a SZU-nak (Győr).” Magyarul volt írva. Kimondhatatlan érzést váltott ki a magyar írás látványa, a jó és fájó érzés keveréke dobogtatta meg a szívemet.

A vonat füttyülését azonban rettenetes volt hallgatni. Tudtuk, hogy ez még további kétórás munkát jelent. Abba hagytuk korábbi tevékenységünket, és vártuk az átkozott szerelvényt, amely körülbe-

22 A magyar jóvátétel összegét a szövetségesek 300 millió dollárban állapították meg, amelyet Magyarországnak hat év alatt, áruszállítással kellett törlesztenie. A kártérítés összegéből 200 millió dollár a Szovjetuniót illette meg.

lül tíz perc múlva meg is érkezett. Nem volt mit tenni. Engem két társam felsegített az egyik platóra, és nekifogtunk a lerakodásnak. A kőkeményre fagyott földet, az összetapadt kötőrmeléket csak csáknával és pajszerrel lehetett fellazítani, majd darabokban lelökni.

Talán már másfél órája kínlódtunk, amikor éreztem, hogy ismét félre kell mennem sürgősen. Szóltam az őrnöknek, aki mutatta, hogy ott helyben menjek a töltés széléhez. Megpróbáltam lecsúszni a platóról, de megszédülve ráestem a lehányt földkupacra, és tovább gurultam lefelé a 4–5 méter magas töltés aljáig. Nem tudom, meddig feküdhettem ott, csak arra eszméltem fel, hogy az őrnök a puszkáján lévő hosszú szuronnal döfköd, és egyre kiabálja: „Felállni, felállni! Ha nem kelsz fel, szökésért lelőlek!” Kábultságomban felfogtam ugyan a szavait, de már nem volt erőm felkelni. Úgy éreztem, hogy már minden mindegy. Átsuhant az agyamon, hogy most jött el a vég, és talán már ez lesz számomra a megváltás. Megpróbáltam feltápászkodni, de visszaestem, és eszméletemet veszítettem. Arra tértem magamhoz, hogy ketten cipelnek fel a töltésen. A tűz mellett fektettek le a hóra. Semmire sem gondoltam. Üresség volt körülöttem, nem érzékeltem, hogy mi történt, mi van velem.

Amikor végre elment az üres szerelvény, a brigád visszaindult a lágérbe. Én két társam segítségével mentem vissza. Restelltem, hogy az el nem végzett dolgom miatt kellemetlen szagot árasztottam. Bántott, hogy még azoknak is kellemetlenséget okozok, akik segítenek rajtam. Rendkívül kiszolgáltatottnak éreztem magam. Amikor beértünk a lágérbe, egyenesen a betegszobára vittek. Ez tulajdonképpen az egyik barakk végében elkülönített kisebb helyiség volt. Az ügyeletes felcsernek elmondták, mi történt velem. Rám nézett, és mutatta, hogy fektessenek le az egyik faágyra. Rögtön elaludtam. Pár óra múlva kikísértek a közeli latrinához, hogy valahogy tisztába tegyem magam. Másnap nyolcadmagammal átszállítottak szánkón a kórházba.

A kórház egy külön erre a célra létesített lágér volt, hasonló barakkokkal, mint a többi munkatáborban. Itt azonban tisztább volt

minden, ágyneműt is kaptunk, és ráadásul még jó meleg is volt. A súlyosabb betegek az alsó, míg a gyógyultabbak a felső priccsen feküdtek. Engem az egyik alsó fekhelyre tettek. Nemsokára hoztak enni is, valami levesfélét meg kenyeret. A felettem fekvő társam megpróbált néhány kanállal a számba önteni. A számat borító sebek miatt nem tudtam megenni a fekete kenyeret, ezért az orvos fehérebbet írt elő. Az erőm teljesen elhagyott. Valamilyen injekciót kaptam, amitől kicsit jobban éreztem magam, és megnyugodtam.

Az állapotom a következő napokban egyáltalán nem javult. Két nap múlva komisszió érkezett, vagyis egészségügyi ellenőrök. Megnéztek minden beteget. Teljesen pucéran kellett elvonulni a háromtagú bizottság előtt. Az orvos elmondta a kezelés okát, módját, és a vizsgálók közben megcsipkedték a betegek mellkasán, fenekén a bőrt, majd osztályokba sorolták a betegeket: kinek egy, kinek két héttel hosszabbították meg a kórházban való tartózkodását. Az erősebbek visszakerültek a vasútépítéshez, a gyengébbeket rövid időre belső lágermunkára küldték. Akik nem tudtak felkelni, azokat – többek között engem is – a helyükön vizsgálták meg. Hozzám érve szóltak, hogy emeljem fel a takarót. Az ujjam se mozdult már, így az orvos húzta félre a takarómat. Nem lehettem valami derűs látvány, mert csak annyit mondtak, hogy „ládna”, vagyis rendben. Legfeljebb 38 kilogrammot nyomhattam, csupa csont és bőr voltam. Minden bordám élesen kitűnt a rátapadt bőr alatt, a csont pedig a könyökömnél és a térdemnél is kidudorodott. Élő csontváz lehettem. Mozdulni még nem tudtam, de az agyam tiszta volt. Egyre erőteljesebben vett erőt rajtam a tudat, hogy én nem pusztulhatok itt el, névtelenül, nyomtalanul. Hiszen engem várnak, nekem még sok mindent kell tennem az életben – gondoltam magamban.

Ismét a szintén elítélt dr. Asmalovicznak köszönhettem, hogy életben maradtam. Ő látta, hogy az injekciók és a kevés étel, amit meg tudtam enni, nem sokat segítenek az állapotomon. Amikor megvizsgált, furcsa fény villant fel a szemében, pedig hozzászókatott a ha-

sonló látványhoz. Másnap leült az ágyam mellé, és valami furcsa ízű, sűrű folyadékot csepegtetett a számba. Ez így ment egy hétig, napon-ta többször. Később megtudtam, hogy szőlőcukor-injekcióba kevert feketebodza volt. Hogy honnan szerezte, azt nem tudtam meg.

Ezt követően a sebek gyógyulni kezdtek, és már némi étvágyam is volt. Többször mondogatta nekem, hogy én még túl fiatal vagyok, nekem még élnem kell, hiszen otthon várnak rám. Lassan-lassan kezdett visszatérni belém az élet. Már az is megkönnyebbülés volt, hogy az oldalamba tudtam fordulni, és később már a felülés is sikerült. Három hét után – igaz, csak az ágyakba kapaszkodva – már egyedül tudtam járni, ha muszáj volt. Itt sokkal jobb volt a koszt. Eleinte fehér kenyeret és kevéske tejet is adtak a súlyosabb betegeknek. Az általam megszokott lágeri zabkása helyett búzadarakását adtak szójával, és néha még egy kis darab főtt húst is kaptunk. Számunkra ez nagy dolog volt.

Sajnos a jobb ellátás sem volt elég mindenkinek ahhoz, hogy életben maradjon. Hiába szembesültünk minden nap az elmúlással, a halált nem lehetett megszokni. Egy velem szemben fekvő öreg ukrán parasztember egyetlen szó nélkül hagyta el az árnyékvilágot. Félig ülve, félig fekvé töltötte a napokat, mesélt a családjáról, munkájáról, szomorúságáról. Egyszer csak arra lettünk figyelmesek, hogy a fűtő, aki szénét hozott a kályhába, kezében a vödörrel megáll az ajtóban, és csak néz az öreg ukrán ágya felé. Most vettük észre, hogy az öreg nyitott szájjal, fennakadt szemekkel mered a semmibe. Meghalt, egyetlen szó, sóhaj nélkül. Már nem térhetett vissza szeretteihez, számtalanszor emlegetett otthonába.

Amíg magatehetetlenül, mozdulatlanul feküdtem, valószínűleg szinte élőhalottnak tekintettek. Bár testem nem engedelmeskedett, gondolataim tiszták, világosak voltak. Felidéztem hozzátartozóim arcát, alakját, hallani véltem a hangjukat. Leperegtek előttem életem addigi eseményei, jók és rosszak egyaránt. Eszembe jutottak tanáram, barátaim, a házbéli lakók, és ilyenkor megfeledkeztem nyo-

morult, kilátástalan helyzetemről. Mint a egy másik világban lettem volna. Egyetlen kapaszkodóm az isteni gondviselésbe vetett hitem, reménységem volt. Ez volt minden, amit megőrizhettem lelkem mélyén, távol az otthonomtól. Ez az, amit nem vehettek el tőlem.

Mivel a vasárnapjaink általában szabadok voltak, ilyenkor a pricszen fekvve, magamba szállva gondolatban végigéltem a szentmise szertartását. Még világosan emlékeztem a mise mozzanataira, az egyes részekre, a szövegekre, a szent énekek dallamára. Bár a kórházban magatehetetlenül feküdtem, nyugodtabb körülmények között, a vasárnap délelőtt valahogy ünnepélyesebb, meghittebb volt. A lélekben végigjárt szentmise vége felé arra gondoltam: én nem távozhatok az élők sorából úgy, mint az a szegény öreg ukrán. Még haza fogok térni, megölelhetem azokat, akiket szeretek. Még előttem az élet. Az itt eltöltött két hónapi pihenést, gyógyulást azonban még hat keserves esztendő követte.

Társaim a nyomorúságban

A Szovjetunióban eltöltött nyolc és fél év során számos remek embert ismertem meg. Ilyen volt többek között a Mezőtúron adófőnökként dolgozó, nálam jó tíz évvel idősebb dr. Kovács István. A barakkban vagy lapátolás, csákányozás közben folytatott beszélgetéseink sokat jelentettek nekem. Találkozásunkkor az egykor széles vállú, kisportolt fiatalember már csak árnyéka volt régi önmagának. Egy alkalommal, amikor a lobogó tűz mellett álltunk, az egyik ór hátulról egyszer csak váratlanul puskatussal tudtunkra adta, hogy elég volt a melegedésből, menjünk dolgozni. Társam csak később, munka közben mondta el, hogy szerencse, hogy elzavarták a tűztől, mert már úgy érezte, ereje végképp elhagyja, bedől a lángok közé, és talán már felállni sem tudott volna. Még most is beleborzongok, ha eszembe jut ez az eset.

Másik emlékem egy idős tábori csendőr ezredeshez fűződik. Az öregúr elvárta tőlünk, hogy még a lágerben is ezredes urazzuk. Bár a munkától kérges tenyere, a rajta levő színtelen, kopott pufajka nem emelte ki közülünk, mégsem esett nehezünkre, hogy rangján szólítsuk. Úgy véltük, a tisztelet itt nem is a rangja, hanem a jelleme, gerinces magatartása, tapasztaltsága, idős kora alapján illeti meg. Egy alkalommal, mikor éppen pihenőnapunk volt, szokás szerint többen összegyűltünk a barakk egyik sarkában. Az ezredes úr is velünk volt, és felindulásomban akaratlanul is vitába keveredtem vele, mégpedig azért, mert hitevesztetten azt kezdte el hangoztatni, hogy „mi már

ebben a bűdös életben élve innen nem kerülünk haza, itt fogunk megdöglenni valamennyien, innen bizony nincs menekvés”.

Megdöbbenve hallgattam a kegyetlen szavakat, főleg olyasvalaki szájából, akitől az ember éppen az ellenkezőjét várná el. Bár hozzá képest én nagyon fiatal voltam – nagyjából háromszor olyan idős lehetett, mint én –, nem bírtam megállni, hogy szavaira ne reagáljak: „Nem szégyelli magát, ezredes úr? Mi elváránk magától, hogy bátorítson, lelkierőt adjon, és ehelyett ezeket mondja? Elkeseredetté, reményvesztetté akar tenni minket? Az egyetlen fűszálat is kitepi a kezünk közül, amibe még kapaszkodhatunk, elveszi tőlünk a hitet? Ezt nem vártam volna magától” – mondtam zaklatottan. Elnézést kértem őszinteségemért, de hiába, rögtön „letaknyoskölyközött”, és neveletlen fráternek nevezett. Önérzetében sértettem meg. Sokáig azonban nem szidalmazhatott, mivel a többiek az én oldalamra álltak. Kijelentették, hogy teljesen igazam van, és ők sem ezt szerették volna hallani – mást reméltek tőle. Ezután egy ideig szóba sem állt velünk. Magába zárkózott, de látszott, hogy átgondolta a történetet, mert később szinte teljesen megváltozott. Megértette, hogy a kis magyar társaságon belül az összetartozás erősítése és egymás támogatása az egyedüli út.

Azt a tényt, hogy mi, emberek sem testben, sem lélekben nem vagyunk egyformák, a kényszerű együttlét is igazolta. Teljesen más személyiség, az ezredes tökéletes ellentéte volt egy másik rabtársam, Pista bácsi, a karádi szobafestő, akire mindig is őszinte tisztelettel és szeretettel gondoltam vissza. Az öreg érezte, hogy szeretik, tisztelik, és hogy hálásak neki a fogolytársai. Talán ez is hozzásegítette, hogy Isten segítségével 1953-ban ő is hazatérhetett otthonába. Mindenki öreg Pista bácsija olykor a lágerben is gyakorolhatta eredeti szakmáját, ugyanis a lágerparancsnok és a tisztek mellett néha még a drótkerítésen kívüli szabadoknak is ő festette ki a szobáját. Elmesélte, hogy még a szabad emberek is nagy szegénységben élnek: lakásuk bútortáza mindössze egy asztalból, ágyból és padokból, no meg persze a

nélkülözhetetlen Sztálin- és Lenin-képekből áll. Egy-egy ilyen külső munka elvégzése után egy kis cukorral, vajjal, kenyérrel, sózott hallal vagy mahorkával²³ honorálták szolgálatait. Este a barakkban aztán elővette aznapi szerzeményét, és hol az egyik, hol a másik magyart hívta meg vendégül.

Egyszerű, becsületes, önzetlen ember volt. Örült annak, ha adhatott, és senkitől sem várt viszonzást, hálát. Felszabadultan tudott örülni, ha valami jó hírt hallott, ha valakivel jó dolog történt. De legjobban akkor örült, amikor pihenőnapok estéjén kissé fellélegezve, maga köré gyűjthette a vele egy barakkban elszállásolt magyarokat. Néha még másik barakkokból is átjöttek meghallgatni Pista bácsi elbeszéléseit, szép magyar nótáit, bár ez utóbbi – mármint a nótázás – a szabályok szerint tilos volt. Ilyenkor aztán a feledés homályából előbukkantak az emlékek, felidéződött az otthon melegsége, a szeretett család, a szülők, a testvérek, a cseperedő gyerekek. Szóba kerültek a jó barátok, ismerősök, szomszédok, az udvarlások és csínytevések kedves, múltbéli eseményei. Érdeklődéssel hallgattuk az ország különböző tájairól szóló népszokásokat, a tájak szépségét, nevezetességeit ecsetelő elbeszéléseket.

De bármiről is volt szó, végül mindig a sütés-főzésnél és a legfinomabb ételkülönlegességek taglalásánál kötöttünk ki. Ilyenkor kisimultak az arcok, felcsillantak a szemek, emelkedettebbé vált a hangulat, mert az ismerős ízek, zamatok gondolatban végigsuhantak az elgyötört, érzéketlenné vált testeken. Az egyik zalai fiú, aki nagyon szerette a csirkét, elmondta, hogy feléjük ezt a jószágot futecnek nevezik. Persze ezután rajta is maradt a Futec becenév, amit jóra való mosolyával el is fogadott.

Az ételekről szóló elmélyült diskurzusnak csak az tudott véget vetni, ha valaki halkán dúdolni kezdett egy ismerős dalt. A nótázás

23 Silány minőségű dohány.

megkezdése általában Pista bácsi feladata volt. Nagyon szerettük hallgatni a dalait. Ha kissé érces, de szép, mély csengésű, kellemes hangján énekelni kezdett, mindenki elhallgatott. Nagyon sok magyar nótát ismert. Ilyenkor a velünk együtt lakó más nyelvűek közül is többen közénk telepedtek. A szöveget ugyan nem értették, de érezték, hogy valami szépről, kedves emlékről szól az ének.

Pista bácsi a szomorkásabb nótákat – optimista ember lévén – vidámabb történetekkel, mosolyt fakasztó anekdotákkal igyekezett ellenpontosítani. Néha még mi is előhozakodtunk egy-egy érdekes történettel, és olykor még kevésbé ismert dalokat is előadtunk. Egy alkalommal én is elénekeltem két régi dalt, amelyeket édesanyámtól tanultam, ő pedig még az ő édesapjától, vagyis nagyapámtól hallott.

Itt, ebben a sivár, lélekölő helyzetben még versek is születtek. Eleinte bátortalanul mondtunk el egy-egy költeményt, de az elismerő vélemények, hozzászólások hallatán már bátrabban próbálkoztunk. Mivel se papírt, se írószert nem tarthattunk magunknál, csak a Jóisten a megmondhatója, mi lett a versek sorsa.

Egy kivételes ember

Hogy barátom lett-e később, vagy már szinte testvéreknek tartottuk egymást, nem is tudom. Még idehaza is ugyanúgy osztottuk meg egymással élményeinket, mint fogságban, ott messze, fent északon. Dr. Bodóczy Lajossal, a kitűnő belgyógyász orvossal kötött barátságom olyan körülmények között kovácsolódott össze, ahol a nincstelenség, a magára hagyatottság közepette csak a lélek hasonlatossága, az őszinte, okos szó adhatott enyhülést, vigasztalást, kapaszkodót az élethez. Sokszor elgondolkodtam azon, mi is kötött össze bennünket, őt, az orvost és engem, az inasgyereket. Számtalanszor látott el önzetlen, segítőkész és bölcs tanácsokkal, amelyekből sokszor merítettem önbizalmat.

Ameddig csak lehetett, megpróbált bent tartani a kórházban. A hetente esedékes felülvizsgálatoknál mindig igyekezett valamilyen okot kitalálni, hogy ne kelljen visszamennem dolgozni, és a főorvos asszony néhány héten át feltétel nélkül el is fogadta döntéseit. Orvosi szaktudását mindenki nagyra becsülte. Sokszor a lágeren kívül élő civilek is hozzá fordultak problémáikkal, és még a városparancsnok is Bodóczy doktort kereste.

Amikor már nem tudott tovább betegként benntartani, elintézte, hogy betegápolóként még a kórházban maradhassak egy ideig. Így kerültem a tüdőbetegek osztályára. A vasútépítéstől ugyan megszabadultam egy időre, de ezen a betegosztályon dolgozni sem volt veszélytelenebb. A már csonttá fogyott, láztól csillogó szemű, tehe-

tetlen emberek mosdatása, a köpőcsészeként használt konzervdobozok ürítése, tisztítása óriási akaraterőt igényelt. Fennállt a fertőzés veszélye, és ráadásul még a halottak portához történő kihordása is a napi teendők része volt. A szolgálat letelte után – mivel ebben az időszakban éppen nyár volt – gyakran leültünk Lajos bátyámmal a barakk sarkánál beszélgetni. Megismertük egymást, családjainkat, otthonunkat. Az Uzsoki utcai kórházban végzett orvosi munkáját hivatásnak tekintette, igaz, itt is mindent megtett beteg fogolytársaiért.

Mesélt a háború alatt átélt élményeiről is. Amikor a voronyezi katonakórház orvos hadnagyaként megtudta, hogy a zsidó munkaszolgálatosok között – akiket aknák felszedésére és más veszélyes munkára köteleztek – van egy orvos kollégája, Nussbaum László, akit még az egyetemről ismert, elintézte, hogy szanitécként a kórházban dolgozhasson. Voronyezs szovjet csapatok által történt bekerítése után végül mindketten fogolytáborba kerültek.

Karácsonyok

A karácsony ünnepéhez a makulátlanul tiszta hófehér táj, a hó hullása ugyanannyira hozzátartozik, mint a fához a pompázó virág. 1947 karácsonyán a vorkutai légerek világában mindebből azonban csak a temérdek hó, a végeláthatatlan tundrát halotti lepelként borító vakító fehérség maradt meg. A dermesztő hidegben még az emberiség, a kegyelet és jó szándék tüze is kialudt, megfagyott. Csak a némaság, síri csend és fájdalom létezett. Ezt a világot még az sem képes megérteni, aki a legélethűbben megírt emlékiratokat olvasva próbálja elképzelni magát a borzalmakat átélő szereplők helyzetébe.

Reggel a barakkban a recsegő hangosbeszélőből²⁴ hallottuk, hogy 1947. december 24-e van. Ez az eszköz jelentette az egyedüli kapcsolatunkat a külvilággal. A rádiót kora reggel, valamint este, az egész napos robot után hallgathattuk egy-két órán át. Ezen a napon nem is figyeltem rá, hogy mit mondanak Moszkvában. Gondolataim sok ezer kilométerre, odahaza jártak.

A hazai kalandozásnak azonban véget vetett a brigadéros munkára hívó vezényszava: „Davaj na rabota!”²⁵ Némán léptünk ki egymás után a barakkból. A benti fülledt meleg után megcsapott a hideg,

24 A légerekben a helyben létesített rádióállomások rendszeresen közvetítettek híreket a táborban, valamint az országban történt „fontosabb” eseményekről.

25 „Irány dolgozni!”

tiszta sarki levegő. Sötét volt, a sok hó és a csillagok tették láthatóvá az utakat és a barakkokat. Ezekben a hónapokban ezen a vidéken a nappalok és éjszakák egybefolytak, egyforma volt a sötétség, akár csak a csikorgó hideg. Aznap szokatlanul enyhe volt az idő: a hőmérő higanyszála az ilyenkor szokásos mínusz 20-30 helyett csak mínusz 10 °C-t mutatott. Ezt is ajándéknak tekintettem.

A portánál, mint minden nap, ezúttal is vállunkra vettük a csákányt, a lapátot és a pajszert. Ötösével sorba álltunk, majd meghallgattuk a munkára kísérő örök figyelmeztető szövegét, és elindultunk. A halinacsizmánk alatt végig, a kijelölt vasúti pályaszakaszig tartó mintegy négy-öt kilométeres úton ropogott a hó. Napi nyolc-tíz óras munkával építettük a vasutat. A töltés emelése, a sínek cseréje véget nem érő munkának tűnt.

Ezen a napon szerencsére nem jelezte érkezését a vertuska. Szentestén rendes időben indulhattunk vissza a lágérba. Alig vártuk már, hogy a meleg barakkba érjünk. Csak éppen annyi időre szaladtunk ki, amíg a mosdóvályúban arcot, kezét mostunk. Az étkezőbarakkban megkaptuk a szokásos vacsorát, a mindennapi káposztalevest, a zabkását és egy marék sózott halat. Bármennyire éhes is voltam, a halat nem voltam képes megenni, mivel a hordó aljából kaparták össze a maradékot. Ilyenkor már csak puha, nyálkás foszlánydarabok maradtak.

Amikor visszatértünk a barakkba, érezhető volt, hogy ezen az estén a megszokott csüggedtség helyett ünnepi hangulat remegett a levegőben. Magyarat, németet, litvánt, osztrákot, csehet, észtet, kárpátaljai, lengyelt egyaránt a szenteste lélekbemarkoló, szomorú, de áhítatos légköre hatotta át. Igyekeztünk különlegessé varázsolni az estét. Akinek módja volt rá, megpróbálta ezt a napot valamilyen kis apró kedvességgel megszépíteni.

De mit is adhat egy olyan rab, akinek a rajta levő göncön és egy fakanálon kívül semmije sincs? Én már hetekkel korábban elkezdtem gondolkodni azon, hogy mivel kedveskedhetnék egyik rabtársam-

nak, és végül nagyobb halcsontokból készítettem egy kis keresztet. A reszelőm egy durvább, kemény, lapos kődarab volt, a nyakláncot helyettesítő cérnaszálnak pedig egy kis drótdarabkával sikerült lyukat fúrni a csontokba. Ezt az öreg somogyi piktornak, Pista bácsinak szántam, aki bölcs, olykor furfangos tanácsaival megpróbálta elviselhetőbbé tenni a kibírhatatlant. Megvártuk az esti létszámmellenőrzést, majd ezután átadtuk az ajándékokat.

Egy évvel később már szomorúbban telt a karácsony. A keserves nap végén ezúttal is megtartották az esti létszámmellenőrzést – amelyet csak egyszer kellett megismételni –, majd lassan elhalkult a zsi-bongás, és a barakkban mindenki elkezdett a lefekvéshez készülődni. Csak egyetlen olajmécses pislákoló, imbolygó fénye világított a félhomályban. Ekkor azonban, mintha a hold bújt volna elő, egy erősebb fény villant fel. Gyufa sercent, és már égett is a gyertya lángja. A barakkban mindenki felkapta a fejét, és hitetlenül tekintett a látvány felé. Egy árva fenyőgally előtt lebegett a láng. A fenyőágot az egyik litván rabtársunk szerezte a vasutasoktól. A gallyat néhány fehér papírból készített dísz ékesítette, és előkerültek a féltve őrzött, csekély ajándékok is: egy-egy gerezd fokhagyma, pár szem kockacukor, egy szelet száraz kenyér, egy kis mahorka. Nagyon meglepődtem, amikor egyik fogolytársam, egy öreg észt szemorvos egy vékony szelet sajtot adott át nekem, boldogabb, szebb karácsonyt kívánva. Éreztem, hogy jó szívvel, ünnepi szeretettel nyújtja át az ajándékot.

A légkör azonnal oldottabb lett a barakkban. A félelmet, fásultságot, beletörődést ezekben a percekben az együttérzés szelleme váltotta fel. Még a nem katolikusok – tatárok, kirgizek, oroszok, ukránok, grúzok – és a rablásért, gyilkosságért elítéltek is némi csodálkozással, tétova érdeklődéssel figyeltek minket. Valaki halkán elkezdte németül énekelni a „Csendes éj”-t. Egyre többen csatlakoztak: lengyelül, svédül, észtül, lettül, csehül, finnül, és persze magyarul is. A karácsony szent ünnepét, a szeretetet hirdette valamennyi nyelven

az ének. Még a legelvetemültebb gonosztevők is megilletődéssel hallgatták a szívhez szóló, gyönyörű dalt.

Az éneklés egy pillanatra megszakadt a kicsapódó ajtóban megjelenő őrk, katonák láttán, majd kissé halkabban, de folytatódott. A következő percben az egyik őr csendet parancsolt, majd amikor észrevette a fenyőgallyat, rajta az égő gyertyaszállal, megkérdezte, mi ez. Egyszerre több nyelven hangzott a válasz: „karácsony”. Mintha olajat öntöttek volna a tűzre, úgy lobbant fel az iszonyatos düh az örökben. A padlóra hajították a fenyőgallyat és a gyertyát, majd éketlen káromkodás közepette ordították: „Adok én nektek karácsonyt, ha azonnal le nem fekszetek!” Mérgesen taposták a fenyőgallyat és a gyertyát, amely – mintegy tiltakozásul – csak azért sem akart elaludni. Öt embert, akik még a felszólítás ellenére sem akartak lefeküdni, a zárkába dugtak: egy négyzetméteres, jéghideg helyiségben kellett eltölteniük a karácsony éjszakát. A barakk ajtaja becsapódott, síri csend borult a lakókra. Csak a mécses imbolygó fénye vetített ismét árnyat.

Hazafelé

1953. június közepén egy este, vacsora után közölték velünk, hogy akiknek a nevét felolvassák, másnap reggel ne menjen ki munkára, maradjon a barakkban. Hasonló volt a procedúra, amikor valakit egyik lágerből a másikba vittek át, ez alkalommal azonban csak külföldieket szólítottak, köztük engem is.²⁶

Késő este jött vissza a barakkba a brigádvezető. Bár nem hivatalosan, de sokat sejtetően mondta ki a bűvös szavakat: „Pasli damoj!”, azaz „hazamehettek”. Nem akartuk elhinni, hogy ez ennyi év után lehetséges. Nagyon felkavarta a lelkemet a hír, egész éjjel csak forgolódtam. Ha rövid időre el is szenderedtem, időről időre felébredtem valami furcsa, szorongató érzésre. Nem tudtam elhinni, hogy ez valóság, és nem csak álmodom. Éreztem, hogy a karom, a gyomrom re-

26 Sztálin halála után alig három héttel, 1953. március 27-én jelent meg a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének amnesztiarendelete, majd a Minisztertanács 1953. október 1-jei 2550-1061. (szigorúan titkos) számú rendelete. Ennek alapján 16 547 külföldi személy szabadulhatott, közöttük 1398 magyar állampolgár, a börtönökből pedig további 144 fő. (Az első fogolycsoport Magyarországra való visszatérésének emlékére a Magyar Országgyűlés 2012. évi döntése alapján november 25-e a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapja.) Az első 1500 fő visszatérése után a magyar hadifoglyok hazabocsájtása áthúzódott még a következő évekre is, az elítélt külföldi hadifoglyok utolsó csoportjait csak 1956-ban „utasították ki” a Szovjetunióból. Magyar források alapján a visszatérők összlétszáma mintegy 330–380 ezer főre tehető.

meg, és időnként egy különös, zibbasztó érzés futott át a testemen, míg végül hajnaltájt a kábulattól elaludtam.

A brigád készülődésére ébredtem. Elsőre még ösztönszerűen felugrottam a helyemről, de aztán hirtelen rádöbrentem, hogy tényleg nem álmodom: nyolc és fél év után eljött a várva várt szabadság. Reggeli után, miután ismét maradtunk a barakkban, kezdtem komolyan venni a dolgot. Később sötétkék vattás ruhát kaptunk, amelyre már nem kellett felvarrni az addig a hátunkon viselt számjelzést (az enyém B-48-as volt).

Délben már nemcsak egy darab zapikánkát kaptunk, hanem egy különös levest, valamint tejbegrízt és sült halat. Sajnos azonban a lágerben addig soha nem látott finom falatok sehogyan sem akartak lecsúszni a torkomon. Minden testrészem remegett, és még a beszéd is nehezen ment. Isteni szerencse, hogy nem kaptam idegösszeomlást. Estére némileg megkönnyebbültem, és már éjszaka is jobban aludtam.

Aztán végre elérkezett a várva várt szabadulás napja. Hosszú évek után ez volt az első alkalom, hogy őrség nélkül utaztunk vonatszerelvényen. Míg a messzi északra februárban, csikorgó hidegben értünk, júniusban, kellemes melegben indultunk haza.

Először egy lemergi gyűjtőtáborba kerültünk, ahol nagy örömmre viszontláttam Jancsi barátomat, akivel még együtt indultunk el Pestről. Négy hónapot töltöttünk az átmeneti fogolytáborban. Arról, hogy miért tartottak itt minket ilyen hosszú ideig, több verziót is lehetett hallani. Talán azért, hogy kissé összeszedjük magunkat, felerősödjünk, emberi formát öltünk, amire szükség is volt, mivel jómagam is alig voltam több negyven kilónál. Mások szerint előbb le akarták káderezni az otthoni körülményeinket, de beszéltek arról is, hogy Rákosiék nem akarnak fogadni bennünket, mivel nincs szükségük ránk. Bármi is volt az igazság, ebben a helyzetben az volt a legfontosabb, hogy minél előbb otthon lehessünk. Mondogattuk

egymásnak, hogy ha hazakerülünk, többé soha nem hagyjuk el Magyarországot, még akkor sem, ha száraz kenyeret kell majd ennünk.

Végül csak elindítottak minket Lembergől, és amikor közeledtünk a határhoz, a magyar zászlók is előkerültek. Hogy milyen érzés volt az a pillanat, amikor a szerelvény átgördült velünk magyar területre, azt nem lehet leírni. Valamennyiünk szemében könny csillogott. Összeölelkezve, boldogan, homályos szemmel néztük a számunkra oly' kedves tájat és az integető embereket, akik végre magyarul kiáltottak. Amikor a vonat átért a határon, szinte kivétel nélkül mindenki leugrott róla, és megsimogatta, megcsókolta az édes anyaföldet, amelytől sokszor már búcsút vettünk, de sohasem feledtünk.

Nyíregyháza-Sóstón²⁷ – ahol egy ideig ismét várakoztattak minket – szokatlan volt, hogy mindenki magyarul beszélt, és már válaszolnunk sem oroszul kellett. A harmadik napon kézhez kaptam az elbocsátó papírokat, és egy igazolást, hogy mint „hadifogoly” 1953. november 23-án hazaérkeztem a Szovjetunióból. Kaptam egy hadirokkant-igazolványt a hazautazáshoz, valamint húsz forint készpénzt.

November 25-én érkeztem Budapestre. Nyolc és fél év után a délelőtti órákban pillantottam meg feledhetetlen „szülőfalumat”, Kőbányát. Már a vonatból láttam a Szent László-templom magas tornyát, ahová vasárnaponként jártam. Miután leszálltam, rákanyarodtam az alsó Vaspálya, majd az Apafi utcára, és végül rátértem a mi utcánkra, a Gergely utcára.

Hogy mi ment végbe bennem ebben a félórában, nehéz elmondani. Szívem egyre hevesebben dobogott, gondolataim ide-oda cikáztak. Már láttam messziről a sárga házunkat. Vajon kiket találok ott? – gondoltam magamban. Amikor odaérkeztem a házhoz, a kapu alatti

27 Itt működött a nyíregyháza-sóstógyógyfürdői hadifogolyfogadó-állomás.

névtáblát néztem meg először, kerestem a családunk nevét. Megvolt, ugyanazon a helyen, ahol azelőtt.

Hirtelen átfutott az agyamon, hogy délelőttönként anyám egyedül van otthon, és nem feltétlenül tenne jót neki, ha váratlanul bejárnának. Eszembe jutott, hogy anyám fiatal korában egyszer egy váratlan, súlyos eset miatt szélütést kapott, és ha most hirtelen meglát, talán még gyenge szíve is megáll. A családom nyolc és fél évig semmilyen hírt nem hallott felőlem, és a lelkük mélyén talán már le is mondtak rólam. Mindez ott, a névtábla előtt, pillanatok alatt villant át az agyamon, és eldöntöttem, hogy a szemben lakó szomszédhoz megyek be először.

Bekopogtam a szomszéd ajtaján. Ahogy ajtót nyitottak, rögtön felismertem a középső lányt. Gyanakodva nézett rám, de amikor megmondtam neki, hogy ki vagyok, először szóhoz se jutott, majd beszólt a szobába: „Anyu, gyere ki, nézd, ki jött”, majd beinvitált. A konyhában ültünk le. A csodálkozástól, a nem várt látogatástól annyira meglepődtek, hogy azt sem tudták, mit kérdezzenek. Elmondtam, miért kopogtam be hozzájuk. Igazat adtak nekem, már csak azért is, mert anyám éppen túl volt egy veseműtéten, és még nem épült fel teljesen.

Így aztán a szomszéd Terus ment át anyámhoz. Elmondta neki, hogy sok fogoly tért haza a Szovjetunióból, és egészen biztos, hogy a fia is köztük van. Szegény anyám alig akart hinni a hírnek. Rövid beszélgetés után Terus megmondta neki, hogy valóban itthon vagyok, és odaát ülök a konyhájukban. Visszajött értem, majd együtt indulunk haza. Amikor beléptem az ajtón, a konyhában ott állt anyám. Összeöleleztünk, megcsókoltuk egymást. Éreztem, hogy a lábai alig tartják. Amikor szorosabban megöleltem, fülem mellett éreztem az arcán végigfutó könnycseppeket. Hogy milyen érzés munkált bennünk ezekben a percekben, azt nem lehet elmondani, leírni pedig még kevésbé. De mit is érezhet egy édesanya, aki 18 évesen elveszített fiát 27 éves korában látja viszont. Azt, akit mások már régen elte-

mettek, de az ő anyai szívének mélyén ott pislákol a remény halvány fénye, hogy él, neki élni kell. És mit érezhettem én, aki a hosszú évek egyetlen napra sem feledtem el anyámat...

Bár néhány hónappal hazatérésem után már egészen emberi formát öltöttem, néhány év elteltével pedig önbizalmamat és biztonságérzetemet is visszanyertem, egészen nyugdíjba menetelemig kénytelen voltam együtt élni a rabságban eltöltött nyolc és fél év minden negatív következményével.

Visszatekintés

Még fél évszázad múltán is belesajog a lélek az auschwitzi, buchenwaldi, dachau és mauthauseni halálgyárak nevének hallatán. Még elevenen él az emberiség szégyene, az elkövetett rémtettek szörnyűsége. Mit tettek ezek az emberek? Mi volt a bűnük? Csak az, hogy zsidónak, cigánynak születtek, vagy netán az emberiség méltóságáért emeltek szót. A leszámolás módszerei és körülményei szégyenteljesek, felejtethetlenné. De csak az őrült fantázia szülte rendszerben különböznek ezektől a vorkutai és szibériai kényszermunkatáborok, a lassú, de annál gyötrelmesebb pusztítás légerei. Erről azonban évtizedeken át hallgatni kellett, mintha mi sem történt volna. A légerek lakóit megálázták, és megfosztották emberi méltóságuktól.

A hirdetett paradicsomi életet megszenvedte az egész világ, hiszen egy sors várt az ukrán parasztra, a svéd diplomatára, a grúz miniszterre, az észt szemorvosra, a kazah tanárra, az osztrák gyárosra, a litván szobrászművészre, a német tábornokra, a magyar szobafestőre és műszerésztanoncra, a néger diákra, a hindu közigazdászra, a japán katonára, a lett papra, és még sorolhatnám tovább azokat, akikkel a sors összehozott a nyolc és fél év alatt.

Egy tizenhárom éves ukrán kislány például tíz évre ítélték, mert egy vödör vizet adott egy német katona lovának. Tizenöt évvel sújtottak egy orosz katonát, csak azért, mert két hétig német fogságban volt. Hiába szökött meg, és harcolt még öt hónapig a szovjet hadseregben. Egy egyszerű ukrán parasztembert annak ellenére ítélték

fogságba esése miatt tíz évre, hogy megszökött onnan, és egészen a háború végéig harcolt a németek ellen. Mesélte, hogy milyen örömmel tért haza a háború befejeztével. Útban hazafelé a szovjet határnál mindent elszedtek a katonáktól. Volt, aki ezüst gyertyatartót, vázát, képet, porcelánt, aranyat, ékszert hagyott ott, de nála csak tíz kiló cukrot találtak egy zsákban. A határőrök nevetve rúgták őt fenéken, és hagyták, hogy hazavigye. Ekkor még szerencséje volt, később azonban ő is egy lágerben kötött ki. Egy moszkvai esztergályost pedig a villamosról szedett le szovjet a politikai rendőrség, mert elmesélt egy viccet Sztálinról. Néhány hét múlva a vorkutai bányában találta magát.

Jómagam tizennyolctól huszonhét éves koromig, életem legszebb fiatal éveit raboskodtam messze északon, a Vorkuta környéki, hólepte lágerekben. Ezekben a hosszú és reménytelen években is mindig bizakodtam. Szüntelenül hittem az igazságban, a gondviselő isteni segítségben, és éreztem, hogy mindaz, amit átéltem, egyszer csak egy rossz álom lesz. Bármilyen történet, szívemben nem tudott fészket rakni a csüggedés, a reményvesztés, de a harag sem. Lelkemben nem volt soha gyűlölet, csak elfelejteni akartam mindazt, amit akaratomon kívül át kellett élnem, amit a sors nekem szánt. Önkéntelenül is igyekeztem a pokolban a jót, a nemest, az értékeset keresni, és ezt elraktározni magamban. Az átélt tragikus események, meghökkentő epizódok leírásával érzékeltetni szerettem volna, milyen hihetetlen dolgokra is képes a halandó ember, ha van hite, lelkiereje, és milyen kapaszkodót is jelent a túléléshez a szülőföld, a család, a barátok emléke.

Tartalom

Visszaemlékezések a szovjet fogságra (Máthé Áron)	5
Előszó (Óhegyi Katalin)	7
Emlékezés	9
Kényszerű katonai szolgálat	11
Hadbíróság előtt... ..	25
Idegenben	32
Fent, északon	35
Kilátástalanság	39
Mindennapok	41
Kórházban	45
Hogyan lettem szobrász... ..	48
Születésnap	51
Egy keserves emlék	53
Társaim a nyomorúságban	61
Egy kivételes ember	65
Karácsonyok... ..	67
Hazafelé	71
Visszatekintés	76

